

MLETAČKA ORGANIZACIJA TERTIORIJALNIH VOJNIH POSTROJBI U DALMACIJI OD 1684. DO 1718. GODINE¹

Nikola MARKULIN
Zadar, Hrvatska

UDK: 355.31(497.5)“1684/1718“
DOI: <http://doi.org/10.21857/yq32oh4kj9>
Izvorni znanstveni rad
Prihvaćeno: 25. veljače 2017.

Autor u tekstu na temelju izvorne građe, spisa nastalih djelovanjem mletačke vojne administracije u Dalmaciji, analizira mletačku teritorijalnu vojnu organizaciju. Rad je ograničen na razdoblje od početka Morejskog rata (1684.) do konca Drugog Morejskog rata (1718.) unutar kojeg se nastoje raščlaniti temeljni organizacijski oblici, ustrojstvo postrojbi teritorijalne milicije te njihovo djelovanje u mletačko-osmanskim ratovima.

Ključne riječi: Mletačka teritorijalna vojna organizacija, cernide i krajine, Dalmacija, Morejski rat, Drugi morejski rat.

Mletačke su vojne postrojbe u Dalmaciji i Boki u razdoblju od početka Morejskog rata (1684. godine) do završetka Drugog morejskog rata (1718. godine) počivale na dva organizacijska modela. Profesionalne vojne postrojbe bile su organizirane oslanjanjem države na široki spektar privatnih vojno-poduzetničkih aktivnosti.² Za razliku od njih, organizacija postrojbi mletačke teritorijalne milicije, u izvorima najčešće označavanih kao *cernide*, *ordinanze* ili *krajine*, u potpunosti je stajala pod nadzorom državne administracije.³ Ukratko, država bi nadležnost prilično precizno definiranog područja povjerila službeniku-časniku koji je s vremena na vrijeme morao popisivati vojno sposobne muškarce (*huomini d'arme*), vojno ih uvježbavati te, prema potrebi, od njih ustrojavati privremene postrojbe koje su, u skladu s potrebama, najčešće pod njihovim zapovjedništvom sudjelovale u bitkama, uglavnom kao pomoćna borbena snaga.

¹ Ovaj je rad sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom broj 3675 (naziv projekta: Vojnički život i slike ratnika u hrvatskom pograničju od 16. stoljeća do 1918.).

² O vojnom poduzetništvu i profesionalnim vojnim postrojbama u promatranom razdoblju vidi: Nikola MARKULIN, Vojno poduzetništvo u mletačkoj Dalmaciji i Boki za vrijeme Morejskog rata (1684. – 1699.), *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 56, 2014., 91 – 142; Nikola MARKULIN, *Mletačka vojna organizacija u Dalmaciji i Boki od početka Morejskog rata (1684. – 1699.) do Požarevačkog mira 1718.*, Doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru, 2015.

³ Imenica milicija, približno u ovom značenju, postala je dio hrvatskog jezika: „dobrovoljačka građanska ili stranačka vojska u prilikama u kojima ne postoji organizirana državna vojska...“ Vidi: Jure ŠONJE (ur.), *Rječnik hrvatskog jezika*, Zagreb, 2000.

Za razliku od profesionalnih postrojbi, njihovu je opremu i oružje u potpunosti osiguravala država, a novčanu naknadu (najčešće neredovitu) za svoj vojni angažman njihovi su vojnici mogli očekivati samo u vrijeme ratne sezone.

U domaćoj je historiografiji ovaj dio mletačke vojne organizacije u Dalmaciji najčešće poznat kao „mletačke krajine“.⁴ Neizbježno je primijetiti kako je u radovima domaćih povjesničara puno više pažnje usmjereno prema proučavanju ovog dijela mletačke vojne organizacije u Dalmaciji negoli profesionalnim postrojbama mletačke vojske. Nekoliko je razloga tomu. Prvi proizlazi iz profesionalno uvjetovane usmjerenosti domaćih povjesničara na istraživanje lokalnih tema. Ostali razlozi, a njih bi valjalo promatrati unutar (prilično) šire historiografske teme mletačko-osmanskih ratova na istočnojadranskom bojištu, uglavnom proizlaze iz pokušaja da se društvena stvarnost 17. i 18. stoljeća uklopi u središnji narativ nacionalne povijesti prilikom čega su akteri tih događaja postajali (svejedno čiji) nacionalni junaci, ali jednako tako i u povijesni narativ oblikovan ideologijom jugoslavenskog socijalizma kada su postajali „narodna vojska“.⁵ Pritom je najveći propust, nastao kao posljedica takvih postupaka, učinjen suprotstavljanjem teritorijalnih i profesionalnih postrojbi mletačke vojske, što se poglavito odnosi na teze Gligora Stanojevića.⁶ Dakako, u stvarnosti,

⁴ Luka JELIĆ, Lički sandžakat i postanje mletačke krajine, *Narodni koledar*, godište 36, 1898., 78 – 115; Boško DESNICA, Jedan krajiški statut i nekoliko priloga za proučavanje 'lige', *Magazin sjeverne Dalmacije*, god. 2, 1935., 23 – 57; Ivan GRGIĆ, Postanak i početno uređenje vojne krajine kninskoga kotara pod Venecijom, *Starine*, 52, 1962., 249 – 272; Gligor STANOJEVIĆ, Priručnik o krajinama u Dalmaciji iz 1783. godine, *Mešovita građa Istorijskog instituta – Beograd XIV*, Beograd, 1985., 21 – 56; Gligor STANOJEVIĆ, *Dalmatinske krajine u XVIII vijeku*, Beograd – Zagreb, 1987.; Šime PERIČIĆ, Vojna krajina u Dalmaciji, u: *Vojne krajine u jugoslovenskim zemljama u novom veku do Karlovačkog mira 1699.*, ur. Vaso Čubrilović, Beograd, 1989., 170 – 215; Šime PERIČIĆ, Glavari i časnici vojne krajine u Dalmaciji, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 35, 1993., 219 – 232. Dobar i sažet pregled mletačke teritorijalne vojne organizacije, poglavito za drugu polovicu 18. stoljeća vidi kod: Tado ORŠOLIĆ, *Vojna Dalmacija u 19. stoljeću: vojska, teritorijalne snage, žandarmerija (1797.-1914.)*, Zadar, 2013., 20 – 34.

⁵ O ideologijski uvjetovanim propustima dosadašnjih historiografskih spoznaja o mletačko-osmanskim ratovima na istočnojadranskoj obali i u njezinu zaleđu vidi na jednom mjestu u: N. MARKULIN, *Mletačka vojna organizacija*, 7 – 15.

⁶ Ponajviše se to očituje u radovima jednog od najvećih autoriteta za mletačko-osmanske ratove u Dalmaciji među domaćim povjesničarima, Gligora Stanojevića, koji je morlačke zajednice koje su se borile u mletačkim redovima okarakterizirao kao „narodnu vojsku“ i redovito je suprotstavljao profesionalnim postrojbama izričući pritom redovito pozitivne sudove o djelotvornosti prvih, odnosno izrazito negativne sudove o potonjima. Neizbježno je primijetiti kako su ovi autorovi stavovi, ali i čitav njegov znanstveni habitus, puno više negoli starom renesansnom polemikom o (ne)pouzdanosti profesionalnih postrojbi koja je pojavom nacionalnih vojski u 19. stoljeću artikulirana na nešto drugačiji način oblikovani marksističkim konceptom „naoružanog naroda“. Nažalost, ovaj problem prisutan je i u radovima o mletačkoj teritorijalnoj vojnoj organizaciji

budući da su mletačke vlasti nastojale optimizirati odnos uloženi sredstava (ponajprije novčanih) i djelotvornosti svoje vojske, o čemu će više biti riječi u nastavku rada, te suprotstavljenosti nije bilo.

NAZIVLJE MLETAČKE TERITORIJALNE VOJNE ORGANIZACIJE U DALMACIJI I BOKI

Za označavanje svojih teritorijalnih postrojbi mletačke su vlasti u promatranom razdoblju koristile nekoliko naziva. U vrijeme Morejskog rata u spisima nastalim djelovanjem mletačke vojne administracije najučestaliji su nazivi *cernide*, *ordinanze* i *colletizie*.⁷ Da je riječ o istoznačnim pojmovima svjedoči isprava kojom mletačke vlasti imenuju zapovjednika cernida zadarskih otoka, kada se to i eksplicitno navodi.⁸ Često su vojnici ovih postrojbi označavani

onih autora koji su nekritički preuzimali Stanojevićeve stavove. Opširnije vidi u: N. MARKULIN, *Mletačka vojna organizacija*, 7 – 15 i 44 – 47. O marksističkom konceptu „naoružanog naroda“ i njegovoj daljnjoj artikulaciji kod Marxovih ideoloških sljedbenika, profesionalnih revolucionara V. I. Lenjina, Mao Zedonga i Lin Piaoa vidi: Siniša MALEŠEVIĆ, *Sociologija rata i nasilja*, Zagreb, 2011., 32 – 35. Treba kazati kako je povjesničar Trpimir Macan prvi uočio sve nedostatke Stanojevićeva znanstvenog rada i vrlo precizno izdvojio njegova ideologijska polazišta primijetivši pritom kako mu je prilikom pisanja o Dalmaciji omiljena tvrdnja bila da su prebjezi (Morlaci, op. a.) bili glavna obrambena i udarna snaga Republike u Dalmaciji te kako je trajno njegovo potpuno negativno stajalište prema mletačkoj vojsci kao nesposobnoj, strašljivoj i nediscipliniranoj. Vidi: Trpimir MACAN, Gligor Stanojević: Jugoslavenske zemlje u mletačko-truskim ratovima XVI-XVIII vijeka, *Historijski zbornik*, god. XXV-XXVI, Zagreb, 1972. – 1973., 552 – 556.

⁷ Pojam *cernide* postao je dio hrvatskog jezika o čemu svjedoči njegovo uvrštavanje u Hrvatsku enciklopediju u kojoj se sažeto tumači kako su to „pomoćne vojne postrojbe sastavljene od domaćeg življa koje je mletačka vojska ustrojila u Istri i Dalmaciji“. Vidi: Dalibor BROZović (ur.), *Cernide*, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 2, Be- Da, Zagreb, 2002., 492. Također, treba kazati kako su generalni providuri, providuri konjanništva i izvanredni providuri vojske, pojam *cernide* koristili za označavanje pojedinog vojnika i čitave postrojbe. Tako primjerice providur Pietro Valier u jednom spisu piše *...huomini atti al maneggio dell' Armi che si chiamano Cernide...* Isti providur drugom prilikom, pišući o ustrojavanju takvih postrojbi, piše *...Questo numero di mille Cernide per mio umilissimo sentimento è corpo sufficiente per quello potesse occorre nella Provincia...* Naprotiv, providur Girolamo Cornaro pojam *cernide* koristi za označavanje čitave postrojbe *...Vicenzo Valentin da Pago...alfiere della compagnia di cernide...; ...Giuliano Vitturi...capitano della compagnia di cernide*. U istom značenju pojam *cernide* koristi i providur Alvise Zorzi: *...che i soldati delle cernide ubediscono puntualmente...loro Harambasse...* Redom: Hrvatska – Državni arhiv u Zadru (dalje: HR- DAZD), fond 1, Generalni providuri za Dalmaciju i Albaniju (dalje: GPDA), kut. 52, 71; HR-DAZD, f. 1, GPDA, *Dispacci*, Pietro Valier (1685-1686), kut. 2, 67; HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 55, 510 i 544v; HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 6, 188v.

⁸ *...nel governo et esercitazione dell' ordinanze, introdotte nell' Territorio di Zara, che fu destinato per Capo universale di dette Ordinanze, o sian Cernide, o pur Coletizie...* HR-DAZD, fond 359, Obitelj Lantana (fond), kut. 6, 63.

i kao (*li*) *territoriali* ili, nešto rjeđe, (*li*) *distrittuali*, poglavito nakon mletačkih osvajanja u Dalmaciji i Boki u Morejskom ratu. Primjerice, Tomi Zavoroviću je providur Domenico Mocenigo dodijelio zadatak obučavanja cernida šibenskog područja (*di andar istruendo le cernide di quel territorio*), ali je nekoliko rečenica potom, određujući ga za njihova vođu (*Capo Truppa*), upotrijebio formulaciju „satnije istih teritorijalaca“ (*di quattro Compagnie de medessimi territoriali*).⁹ U jednom spisu se za Ivana Albertija navodi kako je nadintendant cernida Splita i Klisa (*sopraintendente delle Cernide di Spalato e Clissa*), dok providur Mocenigo 1717. godine za Albertija i još nekolicinu preminulih časnika koristi izraz „časnici teritorijalaca“.¹⁰ Nadalje, isti providur Mocenigo, izvještavajući o operacijama u osmanskoj Albaniji, teritorijalne postrojbe trogirskog kraja prvo naziva *genti colletitie di Traù*, a potom *territoriali di Traù*.¹¹

Na sličan se način može primijetiti korištenje spomenutih pojmova kod naziva zapovjednih službi ovih postrojbi. Tako je 1685. godine za službu pukovnika trogirskog područja upotrijebljen naziv *Colonello delle cernide del Contado di Traù e Castelli*, a 1715. godine, iako su ovlasti, plaća i dužnosti tog službenika ostale nepromijenjene, *Colonello de territoriali di Traù e Castelli*.¹² U spisu koji je zbog spora oko nadležnosti i starješinstva sastavio conte Jerolim Soppe Papali za sebe navodi kako je pukovnik cernida zadarskih otoka, a kada općenito govori o takvim postrojbama, koristi formulaciju *le truppe distrittuali della Dalmazia*.¹³ Na isti način i providur Dolfin u spisu kojim Jerolima Soppea Papalija postavlja za pukovnika zadarskih otoka prvo upotrebljava pojam *cernide*, a potom nabrajajući njegove zasluge kaže kako je s mnogo uspjeha uvježbavao u korištenju vatrenog oružja *questi distrittuali*.¹⁴ Usporedno korištenje nekolicine pojmova i naziva, posebice pojmova *territoriali* i *distrittuali*, može se objasniti činjenicom kako su te postrojbe bile sastavljane isključivo od negradskog stanovništva, a ovi su pojmovi često korišteni upravo za njihovo označavanje (u smislu stanovnika određenog teritorija/distrikta). Stanovnici gradova, obrtnici i trgovci, zbog svojih

⁹ HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 49, 51v-52.

¹⁰ HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 55, 510v; ...sono mancati di vita alcuni ufficiali di truppe regolate non solo, ma de Territoriali della provincia ancora... Quasi ad un tempo medesimo poi hanno lasciato di vivere il Conte Giulio Soppe Colonello delle Cernide e Genti dell' Isole di Zara e Pago, il Cavaliere Zuanne Alberti Colonello Sopraintendente di questo Contado, Castelli, Clissa, e Poglizza e delle Genti dell' Isole di Lesina e Brazza... HR-DAZD, f. 1, GPDA, *Dispacci*, Alvise Mocenigo (1717-1720), kut. 1, 362, 367.

¹¹ HR-DAZD, f. 1, GPDA, *Dispacci*, Alvise Mocenigo (1717-1720), kut. 2, 131, 134.

¹² HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 53, 141; kut. 81, 69.

¹³ HR-DAZD, f. 359, kut. 1, 2.

¹⁴ HR-DAZD, f. 359, kut. 2, 3v.

su vještina i teorijskog znanja (čitanja, pisanja i računanja) koje su posjedovali bili prikladniji za popunjavanje postrojbi (*scolari bombardieri*) koje su opsluživale gradsko topništvo. Izuzetak su činili stanovnici gradskih varoši (*borghesani*) koji su u pravilu egzistenciju osiguravali obrađujući polja u blizini gradskih zidina te su bili obavezni na službu u postrojbama cernida. Terminacija generalnog providura Francesca Zena iz 1633. godine propisivala je kako sve negradsko stanovništvo ima biti popisano u svrhu reguliranja njihove potencijalne službe u postrojbama cernida.¹⁵ Tako je primjerice godine 1678. jedan mletački službenik govoreći o cernidama Novigrada i obližnjih mjesta upotrijebio formulaciju *cernide paesane*.¹⁶ I Franjo Divnić, poznati kroničar Kandijskog rata, često je koristio formulacije *cernide territoriali* i *cernide paesane*.¹⁷

U vrijeme Drugog morejskog rata mletačka vojna organizacija za svoje teritorijalne postrojbe počinje učestalije koristiti pojam „krajina“. Gotovo je sasvim sigurno kako ga je preuzela iz fonda lokalnog znanja, a jednako je tako vrlo izgledno kako je taj pojam imao i svoja druga, šira značenja.¹⁸ Makar to i nije bilo postojano pravilo, može se kazati kako tijekom 18. stoljeća mletačka administracija usporedo za istu vrstu postrojbi s područja mletačke „stare stečevine“ koristi naziv cernide, a za one s područja „nove i najnovije stečevine“ koristi naziv krajine.¹⁹ Da je bila riječ o različitim nazivima za istu vrstu postrojbi svjedoče tiskane odredbe središnjih vlasti kojima su se regulirala različita vojna pitanja. Tako primjerice u tiskovini iz druge polovice 18. stoljeća kojom su mletačke vlasti uređivale pitanje starješinstva različitih vojnih činova različitih postrojbi stoji kako časnici satnija

¹⁵ *...che in avvenire tutti li Borghesani, Contadini, o Villici di Terra ferma, come dell'Isole, e Territorij di questa Provincia di Dalmatia debbano esser Rolati a luoco, per luoco distintamente...* HR-DAZD, f. 359, kut. 2, sign. 48., 43.

¹⁶ Grga NOVAK (ur.), *Commissiones et relationes Venetae (1620-1680)*, sv. VIII, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, 51, Zagreb, 1977., 41.

¹⁷ Znanstvena knjižnica Zadar (dalje: ZKZd), Zbirka rukopisa, rukopis signature MS 837, str. 73, 169, 183, 184.

¹⁸ O tome kako je on bio dio fonda lokalnog znanja i prije negoli je ušao u (relativno) čestu upotrebu u spisima mletačke vojne administracije svjedoče makarski franjevci koji su bilježili vijesti iz Morejskog rata. Vidi: Josip Ante SOLDI (ur.), *Makarski ljetopisi 17. i 18. stoljeća*, Split, 1993., osobito str. 50, 59 i 60. Tumačenje ranomodernog značenja pojma „krajina“ vidi u: Drago ROKSANDIĆ, Stojan Janković in the Morean War, or of Uskoks, Slaves and Subjects, *Constructing Border Societies on the Triplex Confinium*, Budapest, 2000., poglavito str. 239 – 244.

¹⁹ O tome kako se pojam cernida u 18. stoljeću koristi za postrojbe ustrojene od stanovnika „stare stečevine“ u istom smislu u kojem se pojam krajina (*craina* ili *crajina*) koristi za postrojbe popunjavane stanovnicima „nove stečevine“, u konkretnom slučaju za teritorijalne postrojbe zadarskih otoka, odnosno zadarskog zaleđa (*contado*), vidi u opsežnoj dokumentaciji što su je za potrebe različitih sporova s drugim teritorijalnim časnicima kroz niz desetljeća prikupili pripadnici obitelji Soppe i Lantana koji su obnašali službu pukovnika zadarskog otočja: HR-DAZD, f. 359, kut. 1, 2 i 6.

objedinjenih u pukovnije imaju prednost pred časnicima istog ranga samostalnih satnija (*sciolte*) te kako to pravilo vrijedi za profesionalne kao i za teritorijalne postrojbe (*come pure le Compagnie di Ordinanze, Cernide, Craine, e Cernide del Levante*).²⁰ U sličnom se smislu, u jednoj dvojezičnoj tiskanoj odredbi o vojnim uniformama iz 1796. godine, kao različiti nazivi za vojnike iste vrste postrojbi koriste navedeni pojmovi – „svakom kipu Kraine Dalmatinske, ili Cernidà Istiranski“ (*ad ogni Individuo Craina Dalmatina o Cernida Istriana*).²¹ Zanimljivo je primijetiti kako je u jednom od prvih (tiskanih) dvojezičnih proglašavanja o vojsci što ga je 1797. godine izdala austrijska vlast u Dalmaciji pojam krajina (*Kraina/Craina*) upotrijebljen u smislu naziva područja, a na mjestu gdje se u talijanskom tekstu pojam *Craina* koristi za označavanje vojnika opisane vrste vojne postrojbe u hrvatskom tekstu stoji pojam „C_černik“.²²

Ustrojstvo mletačke vojske koje je počivalo na kombiniranju dva načelno suprotstavljena organizacijska modela – profesionalnim postrojbama koje su organizirali vojni poduzetnici i postrojbama ustrojenim od vlastitih podanika kojima je (povremena) vojna služba bila od države nametnuta obaveza, a koje su na teritorijalnoj osnovi organizirali službenici koje je postavljala država – u ranomodernoj Europi nije bilo izuzetak.²³ Naprotiv, većina se ranomodernih europskih država uz skupe profesionalne postrojbe za sporedne borbene zadatke, poglavito lokalnu obranu izravno ugroženih područja, koristila postrojbama ustrojenim od (često prisilno) unovačenih vlastitih stanovnika kojima vojna služba nije bila profesija, već (povremena) obaveza, a koje se uvrijedilo nazivati (teritorijalna) milicija (engl. *militia*).²⁴ Teritorijalni se princip, odnosno praksa

²⁰ HR-DAZD, fond 386, Zbirka tiskovina/stampata 1608. – 1959. (dalje: Zbirka tiskovina), kutija 3, signatura 56, str. XVII.

²¹ HR-DAZD, fond 386, kut. 6, sign. 23, jedini list.

²² *...ed ogni altro individuo della Craina/...i s'vaki drughi kip od Kraine; ...che servirono come Craine/... za oni tkoisu sluxili u C_černike...* HR-DAZD, fond 386, kut. 6, sign. 49, jedini list.

²³ Na razini definicije o (idealnim) tipovima vojnih organizacija s obzirom na vojničku službu (u Europi) vidi natuknicu „Military service“ u: Peter N. STEARNS (ed.), *Encyclopedia of European Social History from 1350 to 2000*, New York, 2001., 545 – 553. Slično pod natuknicom „Militia“ vidi u: Ian BECKETT, „Militia“, *The Oxford Companion to Military History*, New York, 2001., 588 – 589. O tome kako različiti tipovi vojnih organizacija i službi, pa onda i teritorijalne milicije, mogu oblikovati ili utjecati na oblikovanje ukupne društvene strukture vidi: Everett Carl DOLMAN, *The Warrior State. How military Organization Structures Politics*, New York, 2004., osobito o humanističkoj raspravi o (građanskoj) miliciji i profesionalnoj (plaćeničkoj) vojsci, 32 – 34.

²⁴ O (teritorijalnoj) miliciji kao sastavnom dijelu većine europskih ranomodernih država vidi: Frank TALLETT, *War and Society in early-modern Europe, 1495-1715*, London, 1992., osobito 69 – 105; Jeremy BLACK, *European Warfare, 1494-1660*, London-New York, 2002., 12 – 18. O ulozi milicije u oblikovanju ranomodernih europskih republika (poglavito Nizozemske) vidi: E. C. DOLMAN, *The Warrior State*, 79 – 121. O miliciji kao sastavnom dijelu europskih vojski 18. stoljeća, osobito na

da se takve postrojbe ustrojavaju od ljudi koji su živjeli na istom području (često od stanovnika istog sela ili naselja), pritom nametnuo iz nekoliko razloga. Ponajprije je tomu bilo tako zbog nesavršenosti ranomodernih državnih (vojnih) administracija koje nisu posjedovale dovoljno znanja o lokalnim prilikama, a još su manje imale mehanizama (ali i interesa) da na njih utječu. Jedan je službenik postavljen od države da se brine o ovom dijelu vojne organizacije mogao nadzirati samo ograničen prostor (primjerice, valjalo je voditi brigu o kretanjima broja vojno sposobnih muškaraca, potom o ograničenom broju njih koji se u određenim prilikama stvarno mogao „pozvati“ u službu te o njihovu povremenom uvježbavanju u vojnim vještinama). Nadalje, emocionalne veze i osjećaji solidarnosti koji su među stanovnicima (usko) određenog područja već postojali mogli su se lako iskoristiti za stvaranje toliko bitne kohezije postrojbe (kod profesionalnih postrojbi, naprotiv, ona je nastajala kroz dugogodišnju zajedničku službu i svakodnevno uvježbavanje). Najzad, ove su postrojbe najčešće (i najbolje) korištene upravo u obrani područja s kojih su njihovi vojnici potjecali.

Od renesansnih ratova u Italiji i propasti Machiavellijeva projekta firentinske gradske milicije ove su snage svugdje u Europi imale pomoćnu vojnu ulogu. Korištene su na manje značajnim dijelovima europskih bojišta i dobivale su sporedne zadatke (primjerice, služile su kao posade manjih utvrda, za čuvanje zarobljenika, nadzor glavnih komunikacija koje su vodile do bojišta, ponekad i kao rezervni izvor ljudstva za popunjavanje profesionalnih postrojbi kao što je to bilo u Francuskoj i sl.), uglavnom kako bi države umanjile svoje izdatke za skupe profesionalne postrojbe. Iako je u ranomodernoj Europi postojalo nekoliko pokušaja da lokalna milicija postane glavna borbena snaga, svi su završili katastrofalno (europski zapovjednici primjerice redom su bilježili kako moral postrojbi lokalnih milicija drastično opada s udaljavanjem od područja iz kojih su potjecale).²⁵

primjeru Danske i Francuske vidi: Christopher DUFFY, *The Military Experience in the Age of Reason*, London-New York, 2005., 21 – 22 te 68 – 69. Ponešto o razlikama između milicije i nacionalne vojske kakva je u vrijeme Revolucije stvorena u Francuskoj, a potom kao odgovor na poraze od Francuza i u Pruskoj vidi: Thomas HIPPLER, *Citizens, Soldiers and National Armies. Military service in France and Germany, 1789–1830*, London-New York, 2008., osobito 18 – 23.

²⁵ O Firenzi i neuspjehu Machiavellijeve gradske milicije: William H. MCNEILL, *The Pursuit of Power. Technology, Armed Force, and Society since A. D. 1000*, Chicago, 1982., 72 – 79. O milicijama europskih zemalja 16. i 17. stoljeća (Švedske, Španjolske, Danske i političkih entiteta Svetog Rimskog Carstva) te o poteškoćama prilikom njihova organiziranja: F. TALLETT, *War and Society in Early-modern Europe*, 82 – 85. Nadalje, o istoj problematici, poglavito za organizaciju Danskih i Francuskih lokalnih milicija: Jeremy BLACK, *European Warfare, 1660-1815*, London, 1994., osobito 195 te 220 – 222. O francuskom primjeru, gdje su postrojbe milicije imale i funkciju rezervnog izvora novaka za profesionalne postrojbe: David PARROTT, *Richelieu's Army. War, Government and Society in France, 1624-42*, Cambridge, 2001., 229 – 230.

Mletačka je Republika sustavno oblikovanje postrojbi teritorijalne milicije na svom kopnenom talijanskom posjedu – mletačke vlasti su ih tada nazivale cernide ili *ordinanze* – započela u jeku rata protiv Osmanlija koji je potrajao od 1463. do 1469. godine kada su se osmanske postrojbe zalijetale sve do zaleđa venecijanskih laguna. Kroz razdoblje tzv. Talijanskih ratova od 1494. do 1508. godine u kojima je Republika bila prisiljena snažno se angažirati u kopnenim operacijama na sjeveru Italije organizacija je poprimila stalan oblik.²⁶

U 16. su stoljeću mletačke vlasti, koristeći prakse isprobane na Terra Fermi prisposobljene lokalnim prilikama, slične postrojbe počele ustrojavati i na svom pomorskom posjedu, pa tako i u Dalmaciji.²⁷ Organizacija postrojbi cernida

²⁶ O mletačkim cernidama (autori koriste samo pojam *ordinanze*) u 15. stoljeću iscrpno vidi u: Michael E. MALLETT, John R. HALLE, *The Military organization of a Renaissance State: Venice ca. 1400 to 1617*, Cambridge, 1984., posebice 50, 62, 78 – 79, 142, 167 te potanko o njihovoj organizaciji 350 – 366. Usporedi: Christopher F. BLACK, *Early modern Italy. A social history*, London-New York, 2001., 195. O organizaciji cernida u nešto kasnijem razdoblju vidi: Ennio CONCINA, *Le Trionfanti et invittissime armate venete. Le milizie della Serenissima dal XVI al XVIII secolo*, Venecija, 1972., 44 – 52; Francesco Paolo FAVALORO, *L' Esercito Veneziano del '700. Ricerche e schizzi*, Venecija, 1995., 65 – 67. O cernidama u 15. i 16. stoljeću na području Brescie: Gabriele CHIESA, *Le armi delle cernide Bresciane nella mostra Flero nella storia. Note sull' armamento delle milizie territoriali di leva popolari nella Republica Veneta*, posjećeno 16. veljače 2014. <http://www.leonessa.net/cernide/cernide.pdf>.

²⁷ M. E. Mallett i J. R. Hale u svojoj studiji tvrde kako su cernide mletačke vlasti na svom dalmatinskom posjedu organizirale u razdoblju 1565. – 1567. Vidi: M. E. MALLETT, J. R. HALLE, *The Military Organization of a Renaissance State*, 456. Činjenicu da su mletačke vlasti cernide počele organizirati u 16. stoljeću u Dalmaciji koristeći se metodama i obrascima prokušanim na Terra Fermi uočili su i domaći povjesničari. I. Grgić i Š. Peričić ispravno su uočili da je organizacijski model ovih postrojbi „uvezen“ iz Italije. Tako I. Grgić piše: „Venecija je još u prvoj polovini XVI. st. usvojila i u svojim talijanskim pokrajinama uvela Machiavellijev sistem teritorijalne vojne organizacije...Ta teritorijalna vojska zvala se cernide... Cernide su uvedene i u Dalmaciji. Spominju se u tom pogledu dekreti Senata iz g. 1548, 1549. i 1558. ...“ I. GRGIĆ, *Postanak i početno uređenje vojne krajine*, 249. Slične tvrdnje ponavlja i Š. Peričić: „U ratu 1537-1541 mletački posjed brani malobrojna plaćenička vojska koja nije bila dovoljna ni sposobna odoljeti jačem neprijatelju. To je onda rodilo misao o potrebi sluzenja vojske svih za oružje sposobnih muškaraca, neka vrsta općenarodne obrane kao vojničkog sustava. Za Mlečane to nije bila nikakva novost. Naime, Republika je na svojoj terafermi u prvoj polovici 16. stoljeća uvela sustav teritorijalne vojske... To su bile cernide...“ Vidi: Š. PERIČIĆ, *Vojna krajina u Dalmaciji*, 173 – 174. No, obojica autora pogriješila su kada su instituciju cernida suprotstavila profesionalnim postrojbama. Tako je I. Grgić ustvrdio kako su je Mlečani osmislili i organizirali kako bi se „oslobodili zavisnosti od skupe i nepouzdanе kondotijerske vojske“, a gotovo identičnu je misao ponovio i Š. Peričić tvrdeći kako je Republika uvela sustav teritorijalne vojske „kako bi se konačno oslobodila ovisnosti od skupe i nepouzdanе plaćeničke vojske“. Povjesničari M. E. Mallett i J. R. Hale koji su proučavanju mletačkih cernida pristupili puno studioznije te ponudili puno iscrpniju raščlambu mletačke vojne organizacije tvrde kako je uloga mletačkih cernida posve nalikovala ulogi koje su imale ostale suvremene europske lokalne milicije – uglavnom kako bi se profesionalne postrojbe rasteretile sporednih vojnih zadataka, kako bi se smanjili državni izdatci za vojsku te u slučajevima neposredne obrane vlastitih zajednica. M. E. MALLETT, J. R. HALLE,

u Dalmaciji sve se učestalije spominje u izvještajima mletačkih službenika od otprilike sredine 16. stoljeća.²⁸ Širenje ove organizacije svakako bi valjalo dovesti u vezu sa sve masovnijom upotrebom (ručnog) vatrenog oružja koje je zbog jednostavnosti upotrebe bilo idealno za naoružavanje postrojbi čiji su se vojnici tek povremeno uvježbavali u njegovu korištenju.²⁹

Do početka Kandijskog rata jednu je od najznačajnijih odredbi za reguliranje postrojbi cernida u Dalmaciji donio 1633. godine generalni providur Francesco Zen. Njegovom terminacijom mletački su službenici bili zaduženi popisati sve negradsko stanovništvo provincije i izraditi popise s brojem vojno sposobnih muškaraca za svako mjesto i naselje.³⁰ U godinama uoči Kandijskog rata mletačke su vlasti u Dalmaciji i Boki mogle računati na oko 8000 do 9000 potencijalnih vojnika za ustrojavanje postrojbi cernida.³¹ U Kandijskom ratu dalmatinske su cernide služile uz bok profesionalnim postrojbama (uglavnom u sporednim ulogama), a masovnije su sudjelovale u neuspješnom napadu na Knin 1654. i obrani Splita 1657. godine. U nedostatku profesionalnih postrojbi na dalmatinskom su bojištu jedno razdoblje služile talijanske i istarske cernide.³²

The Military Organization of a Renaissance State, 78 – 79, 350 – 366. Talijanski autor A. Sfrecola, bez navođenja argumenata, tvrdi kako je mletačkim vlastima kao model za ustrojavanje vlastite teritorijalne vojne organizacije služila habsburška „vojna krajina“: „Tale soluzione era ovviamente ispirata al modello costituito dal vicino confine militare asburgico, il ‘Militärgrenze’ o ‘Vojna Krajina’...nei progetti della Repubblica le ‘Craine’ avrebbero dovuto costituire la variante veneta ai ‘Grenzer’ asburgici...“ Alessandro SFRECOLA, *Le Craine di Dalmazia: la ‘frontera militare’ di Venezia nel primo Settecento e le riforme del feldmarsciallo von Schulenburg, Microhistory of the Triplex Confinium*, Budapest, 1998., 138. U vezi ove, kod A. Sfrecole eksplicirane tvrdnje, koja se kod nekih domaćih autora tek nejasno naslućuje, treba istaknuti kako nema nikakvih naznaka da su Mlečani u oblikovanju vlastite teritorijalne organizacije u Dalmaciji i Boki slijedili habsburški model iz sjeverne Hrvatske. Uostalom, institucija cernida, mletačke teritorijalne milicije, starija je negoli habsburška vlast u hrvatskim zemljama. Jednako tako, netočna je i tvrdnja L. Jelića kako „Po uzoru na turske krajine, ustraja se i mletačka“, iako se u Jelićevu obranu mora kazati kako mletačke vlasti (makar u početku) nisu intervenirale (ili, vjerojatnije, za to nisu imale mehanizama) u institucije lokalne razine zajednica koje su napuštale osmanski i priznavale mletački suverenitet. L. JELIĆ, *Lički Sandžak i postanje mletačke krajine*, 114.

²⁸ Šime LJUBIĆ (ur.), *Commissiones et relationes Venetae (1553-1571)*, sv. III, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, JAZU, 11, Zagreb, 1880., 187, 189 – 191; Grga NOVAK (ur.), *Commissiones et relationes Venetae (1572-1590)*, sv. IV, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, 47, Zagreb, JAZU, 1964., 212, 237, 284, 344.

²⁹ Opširnije vidi u: N. MARKULIN, *Mletačka vojna organizacija*, 216 – 252.

³⁰ HR-DAZD, f. 359, kut. 2, sign. 48, l 43.

³¹ Š. PERIČIĆ, *Vojna krajina*, 184.

³² Domagoj MADUNIĆ, *Defensiones Dalmatiae: Governance and Logistics of the Venetian Defensive System in Dalmatia During the War Of Crete (1645 – 1669)*, Doctoral thesis, Budapest, 2012., 117 – 118, 154 – 159.

TERITORIJALNA VOJNA ORGANIZACIJA OD 1684. DO 1718. GODINE

Primijetivši početkom svog prvog providorskog mandata zapuštenost teritorijalne vojne organizacije u Dalmaciji, Pietro Valier prihvatio se njezine reorganizacije te je 1679. godine za vođu (*Capo*) zadarskih Varošana, čija će osnovna zadaća biti njihovo vojničko uvježbavanje, postavio Julija Soppea, a za novog kapetana mletačkih Morlaka (*Capitano di tutti li Morlacchi*) postavio je Franju Posedarskog čiji je otac Juraj, koji je do tada bio obnašao tu funkciju, nedavno preminuo. Valier je Posedarskom dodijelio i posao vrhovnog nadzora nad cernidama (*la soprintendenza delle cernide*) zadarskog kraja.³³ Godinu dana poslije je, pozivajući se na odluke svojih prethodnika koje su na taj položaj bili postavili Bartola Gelisea (1633.), Donata Civaellija (1654.) i Jurja Posedarskog (1664.),³⁴ posao vrhovnog nadzora i zapovjedništva nad obukom svih postrojbi cernida dodijelio bojniku vojske Ivanu Radošu za kojeg je napisao kako već obnaša službu „pukovnika nacije“ (*Colonello della nazione*).³⁵ Kada Radoš ne bude mogao osobno nadgledati skupne vježbe i smotre postrojbi cernida, providur je propisao kako će ga s naslovom „dopukovnika nacije“ (*tenente colonello della nazione*) zamjenjivati Franjo Posedarski.³⁶ Godine 1684. providur Donà je Radošu, u skladu s odlukom Senata, dodijelio službu vrhovnog nadzora nad Morlacima i drugim *giurisdittionali* čitave provincije te je nadalje naložio kako ga za nadređenog moraju priznavati svi njihovi vođe.³⁷ No, nakon Radoševe smrti mletačka vojna administracija dužnosti vrhovnog nadzora i zapovjedništva nad cjelokupnom svojom teritorijalnom vojnom organizacijom u Dalmaciji i Boki više neće povjeravati jednoj osobi.

Zbog toga što je mletačka vojna administracija svoju teritorijalnu organizaciju u posljednja dva rata protiv Osmanlija morala neprestano prilagođavati prilikama na terenu koje su se brzo mijenjale (osvajanja novih područja i doseljavanje novih podanika pritom su najvažnije promjene), hijerarhija

³³ HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 43, 345v, 362v.

³⁴ Valier u svojoj terminaciji navodi samo: *Geliseo e succesori...* Ipak, iz jednog drugog spisa doznajemo osobe kojima je u prethodnim razdobljima bila povjerena ova dužnost. HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 43, 378v. Usporedi: HR-DAZD, f. 359, kut. 1, 9 – 10.

³⁵ *Resta infine d' appoggiare quest importante materia alla soprintendenza e dirretione di Capo et ofitiale sperimentato...* HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 43, 378v.

³⁶ HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 43, 376v-378v.

³⁷ *...apoggirali anco la Soprintendenza intiera dei Morlacchi, et altri Giurisdittionali di tutta la Provincia accio con la scorta della Sua attitudine, et esperienza apprendino regola, e disciplina...dichiarimo esso... per Soprintendente de Morlacchi et distrittuali del Contado di Zara, et altre Piazze della Provincia... Dovendo tutti gli altri Capi e direttori delle genti medessime riconoscerlo per superiore...* HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 47, 410-410v.

njezinih službi i činova nije bila stalna i nepromjenjiva. Zapravo, ona je više proizlazila iz osobnih zasluga, (formalnog i neformalnog) društvenog statusa i ugleda u lokalnim sredinama, ali vrlo izgledno i neformalne „povezanosti“ s mletačkim upravljačkim elitama pojedinaca koji su obnašali službe i nosili određene čine negoli je počivala na stalnim i institucionaliziranim odnosima nadređenosti i podčinjenosti (uobičajenim za sve moderne organizacije, poglavito vojničke). Ivan Radoš koji je uoči rata postavljen na čelo teritorijalne vojne organizacije u Dalmaciji, bio je profesionalni časnik, veteran Kandijskog rata za vrijeme kojeg je na Kreti izgubio ruku te osoba s velikim ugledom među lokalnim vojničkim elitama.

Nadalje, o tome kako je društveni status snažno utjecao na obnašanje zapovjednih dužnosti u mletačkoj teritorijalnoj vojnoj organizaciji svjedoči i činjenica da je nekoliko zapovjednika pojedinih područja u promatranom razdoblju, unatoč tomu što (najčešće zbog poodmakle dobi) nisu bili u stanju stvarno obavljati svoje dužnosti, zadržalo svoju zapovjednu funkciju, iako su mletačke vlasti morale imenovati (ponekad i plaćati) drugog službenika koji će te dužnosti obavljati umjesto njih. Primjerice, mletačke su vlasti umjesto ostarjelog Petra Divnića dužnosti kapetana šibenskog *contada* 1688. godine povjerile Ivanu Semoniću Grisanisu. Divnić je svoj položaj, uključujući i plaću, zadržao, a Semonić je morao izvršavati njegove obaveze i u tim poslovima biti ovisan (*con la dipendenza*) o Divniću. Plaći potonjega mogao se nadati tek nakon njegove smrti.³⁸ Slični su primjeri Julija Soppea, Ivana Albertija te spomenutog Semonića Grisanisa koji su također zadržali svoje službe i plaće (pukovnika i nadintendanata određenog područja), unatoč činjenici što zbog bolesti ili starosti nisu mogli obavljati svoje poslove pa su vlasti morale postavljati nove, dodatne službenike-časnike.³⁹

Budući da je prostor bio osnovni princip oko kojeg je ustrojen ovaj dio mletačke vojne organizacije, širenje mletačkog posjeda, ali i gotovo svakodnevne migracije stanovništva odlučujuće su utjecali na njegovo oblikovanje uslijed čega je ponekad nastajao svojevrstan kolaž isprepletenih odnosa nadređenosti i podređenosti pojedinih zapovjednika koji su katkada i samim generalnim providurima pričinjali ozbiljne poteškoće oko uspostavljanja odgovarajuće i djelotvorne hijerarhije. Štoviše, okolnosti na terenu ponekad su se mijenjale brže negoli su ih mletačke vlasti bile u stanju „pratiti“ odgovarajućim

³⁸ HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 55, 496-496v.

³⁹ Redom: HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 70, 45v-46; kut. 77, 192., kut. 81, 68 – 69., kut. 65, 78v-79; kut. 74, 384v-385; kut. 77, 221v, 259v.

administrativnim mjerama. Tako je providur Valier, pokušavajući organizirati upravljanje vojnom organizacijom na trogirskom području, čiji je aktualni kapetan stradao u mletačkom porazu pod Sinjem na početku proljeća 1685. godine, u spisu iz iste godine zabilježio kako na trogirskom području postoje čak tri službe čije su ovlasti nejasno definirane – kapetan *contada*, guvernadur (*governatore*) Kaštela i revizor straža (*revisore delle guardie*) – te koje su u minulim razdobljima, ovisno o prilikama, bile ponekad objedinjene u jednoj osobi, a ponekad su ih obnašale različite osobe. Odlučio je da je sada trenutak za potonju opciju, prilagodio ponešto njihove nadležnosti i dužnosti te odredio kako će samo u slučajevima kada sve postrojbe cernida trogirskog područja budu djelovale zajedno kapetan *contada* imati naslov pukovnika i vrhovno zapovjedništvo.⁴⁰

Spomenuti poraz mletačke vojske pod Sinjem obezglavio je, jer je stradalo nekoliko visokih časnika, mletačku teritorijalnu organizaciju na još nekim područjima, pa ju je providur brže-bolje nastojao „pokrpati“ imenovanjem novih. Stradao je bojnik (*sargente maggiore*) splitskog *contada* Ivan Alberti, koji je službu obnašao umjesto ostarjelog kapetana *contada* Jerolima Papalija pa je vodstvo splitskih cernida (bez navođenja čina ili naziva službe) povjereno Tomi Tomašiću.⁴¹ U isto je vrijeme Franjo Marinović pukovnik i nadintendant (*sopraintendente*) svih postrojbi cernida područja Splita, Trogira i Omiša.⁴² Može se pretpostaviti kako je tako neuobičajeno širok djelokrug njegove nadležnosti posljedica kaosa koji je zavladao nakon poraza pod Sinjem.

O tome kako su vlasti svoj administrativni okvir nastojale prilagođavati početkom Morejskog rata brzim promjenama prilika „na terenu“ svjedoči primjer prelaska Makarske i Primorja pod mletački suverenitet koji je nalagao je da se i na tom području organizira teritorijalna vojna organizacija. Tako je providur Valier 1685. godine zabilježio kako na području između Zadvarja, Omiša i Makarske uslijed svakodnevnog useljavanja ima ukupno 3000 stanovnika od kojih je 600 sposobno za vojnu službu (*huomini d'arme*) te kako im je potreban vojni zapovjednik koji će ih s naslovom guvernadura obučavati u korištenju oružja i obavljati poslove vrhovnog nadzora, poglavito prilikom vojničkih pothvata. Na taj je položaj postavio Stjepana Deškovića Furiosa izričito napominjući kako u Makarskoj i nad tamošnjim stanovništvom neće

⁴⁰ ...volemo in tal caso che esso Capitano del Contado sosteti il posto di Colonello in quell'occasione, et habbi il commando sopra tutte le genti, anco Castellane, per altro separate dalla sua carica... HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 52, 71-72v.

⁴¹ HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 53, 21v-22v, 172.

⁴² HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 53, 76.

imati nikakvu ingerenciju dok imaju svoje vođe.⁴³ Činjenica kako su pod nadležnost pukovnika i nadintendanta makarskog područja 1717. godine pripadali i isključivo novi stanovnici otoka Brača i Hvara svjedoči o tome kako su nadležnosti pojedinih teritorijalnih vojnih zapovjednika bile prilagođavane lokalnim prilikama, pa čak i kada su prelazile prostorne okvire.⁴⁴

Okvirno, nomenklatura činova i zapovjednih službi mletačke teritorijalne vojne organizacije podudarala se s nomenklaturom činova profesionalnih vojnih postrojbi. Služba pukovnika područja (nakon smrti Ivana Radoša) bila je načelno najviši položaj u zapovjednoj hijerarhiji. Uglavnom je većina pukovnika područja (služba je u izvorima nazivana različito: *colonello del territorio*, *colonello del contado*, *colonello di territoriali*, *colonello di paesani del territorio*...) imala i naslov nadintendanta (*colonello e soprintendente*), ali je ponekad postojao poseban nadintendant nadređen nekolicini pukovnika područja, kao što je to primjerice bio slučaj s Ivanom Albertijem kojem su 1715. bili podređeni pukovnici splitskog i trogirskog područja.⁴⁵ Kada je u godinama nakon Morejskog rata izbio spor između četvorice pukovnika područja i nadintendanta Antonija Canaggettija, inače profesionalnog konjaničkog časnika, od 1692. nadintendanta svih stanovnika područja Cetine, mletačke su vlasti presudile u korist nadintendanta.⁴⁶

Područja pod nadležnošću određenog pukovnika činila su sela i naselja na kopnu i otocima koja su gravitirala određenom gradu u Dalmaciji ili Boki (ni u gradu ni nad gradskim stanovnicima – izuzev stanovnika varoši – pukovnici nisu imali nikakve ovlasti), a čiji se broj s mletačkim prodiranjem u unutrašnjost, ali i migracijama stanovnika povećavao. Zadarsko je područje imalo dva pukovnika nadintendanta – od 1688. godine postoji pukovnik cernida zadarske varoši i otoka, a od 1691. godine i pukovnik kopnenog *contada*.⁴⁷ Obično je pukovniku određenog područja bio podređen kapetan *contada* (često ujedno i stanovnika

⁴³ *...non havendo alcuna ingerenza in detto Luoco di Macarsca, e meno negli abitanti sin da quella parte, mentre vi sono Capi distinti...* HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 53, 167-167v.

⁴⁴ HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 87., 99v-100. Od novih se stanovnika Brača rotiranjem ustrojavala satnija koja je služila kao posada u Vrgorcu. HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 70, 113.

⁴⁵ HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 81, 68-69.

⁴⁶ HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 68, 74-74v. I u drugoj polovici 18. stoljeća, u slučajevima sporova oko nadređenosti između nadintendanta i pukovnika, mletačke će vlasti presuđivati u korist prvih, kao što su to 1772. godine mletačke vlasti, za područje Imotskog, izričito istaknule – *il colonello certamente è subordinato al soprintendente!* HR-DAZD, f. 359, kut. 6, 51.

⁴⁷ Stoga je G. Stanojević bio potpuno u krivu tvrdeći kako su prvi pukovnici područja postavljeni nakon 1718. godine. Uspoređi: G. STANOJEVIĆ, *Dalmatinske krajine u XVIII vijeku*, 28. Za navedene pukovnike: HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 57, 164-164v; HR-DAZD, f. 359, kut. 1, 9.

gradske varoši).⁴⁸ Ako je suditi prema spisu providura Domenica Moceniga, ponegdje se kapetan *contada* nazivao guvernadur (*Governatore, o sia Capitano di Contado*).⁴⁹ Na nekim su područjima, kao što je to bio slučaj s guvernadurom trogirskih kaštela, postojale i druge, manje značajne službe teritorijalne vojne organizacije.

Ponekad su mletački providuri, kako bi poboljšali borbenu djelotvornost postrojbi cernida, izabirali posebne časnike koji su bili zaduženi isključivo za vojničku obuku postrojbi cernida (za razliku od pukovnika koji su imali ovlasti i dužnosti imenovati njihov zapovjedni kadar).⁵⁰ Od viših su teritorijalnih zapovjednika tražili da časnički kadar svake postrojbe odaberu među najsposobnijim ljudima. Do konca Morejskog rata ustrojavane su isključivo satnije koje su uglavnom imale jednog kapetana (koji je ponekad nazivan i harambaša), zastavnika i dva kaplara. Dobivanje različitih visokih službi teritorijalnih vojnih zapovjednika u pravilu je, više negoli o stručnosti i sposobnosti, zavisilo o društvenom položaju. No, treba kazati kako su i neki visoki zapovjednici imali (potrebno) vojničko iskustvo kao što je to bio slučaj s Ivanom Radošem i Julijem Soppeom, veteranima levantinskog bojišta i Kandijskog rata. Godinu dana prije izbijanja Morejskog rata kapetan satnije cernida otoka Paga postao je Antun Marušić, a one Nina zastavnik Marko iz Zadra (*alfiere Marco da Zara*), obojica veterani Kandijskog rata.⁵¹ U prvim godinama rata providur Valier je,

⁴⁸ Makar taj problem izlazi iz vremenskih okvira ove rasprave te bi ga trebalo posebno obraditi, moglo bi se pretpostaviti kako su u razdobljima prije Morejskog rata, u vrijeme kada je područje pod mletačkom kontrolom sezalo svega nekoliko kilometara izvan zidina priobalnih gradova, postojali samo kapetani varoši i *contada*, odnosno kako je ova služba starija negoli ona pukovnika područja koja je stoga uvedena zbog povećanja opsega dužnosti teritorijalnih zapovjednika, ponajprije uslijed migracija na mletačko područje, a potom i širenja mletačke vlasti u unutrašnjost. Primjerice, providur u spisu kojim Franju Posedarskog 1691. postavlja za (prvog) pukovnika (kopnenog dijela) zadarskog područja kaže kako su njegovi predci Franjo i Juraj Posedarski u svojstvu kapetana, odnosno vicepukovnika (*Vice Colonello*), također u prošlom ratu, kada je *contado* skoro bio sveden samo na obalnu liniju, obavljali zadaću uvježbavanja i zapovijedanja postrojbama tamošnjih cernida. HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 57, 164-164v. Uostalom, na takvu pretpostavku upućuje i spis generalnog providura Boldùa iz 1783. godine u kojem se (eksplicitno) navodi: *Prima della guerra di Morea la Repubblica possedeva la città litorali ma i limiti de territori n'erano distretti. Quindi la città elleggevano da suoi nobili un capitano del territorio per un biennio. Dilatatis poscia i pubblici confini si rese necessaria la elezione di altre figure superiori che sono i colonelli delle Craine*. G. STANOJEVIĆ, Priručnik o krajinama, 28.

⁴⁹ HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 53, 16v-17.

⁵⁰ Opširno o vojnoj obuci mletačkih teritorijalnih postrojbi vidi: Nikola MARKULIN, Vojne inovacije u Mletačkoj Dalmaciji 17. i 18. stoljeća, *Dalmacija u prostoru i vremenu. Što Dalmacija jest, a što nije?*, ur. Lena Mirošević i Vera Graovac, Zadar, 2014., 69 – 87.

⁵¹ HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 47, 384-384v.

uvidjevši kako kapetani *contada* nemaju dovoljno vojničkog znanja, u jednom izvještaju napisao kako bi trebalo, po uzoru na talijanske cernide, uvesti službe bojnika koji će uvježbavati satnije.⁵² Valier nije ostao samo na prijedlozima, već je iste godine za bojnika šibenskog područja (*sergente maggiore della Nazione nel Territorio di Sebenico*) postavio Franju Solentića, inače profesionalnog vojnika, kurira (*forriere*) u konjaničkoj satniji Posedarski, koji je svoju službu trebao obavljati bez plaće.⁵³ Otprilike u isto vrijeme Valier je kvartirmajstoru (*Quartier Mastro*) Luki Sbizzi koji se u svojstvu pobočnika (*aggiutante*) zadarskih cernida isticao u njihovu neprekidnom uvježbavanju (*nel continuo esercizio di quelle*) dodijelio mjesečnu plaću od pet dukata.⁵⁴ Nadalje, u vrlo teškim okolnostima u kojima se uslijed osmanske opasnosti početkom 1715. godine našla Dalmacija, providur Emo naredio je da Juliju Soppeu, pukovniku cernida zadarskih otoka, u obučavanju tamošnjih postrojbi moraju pomagati „reformirani“ (trenutno bez ugovora) kapetani profesionalnih postrojbi Biloglav i Modruša te kako će se u tu svrhu morati uputiti u ono selo koje im odredi Soppe.⁵⁵

Početkom 18. stoljeća dalmatinske su cernide, uslijed silne potrebe Republike za vojnicima koji će štititi njezinu neutralnost u Ratu za španjolsko nasljeđe, poslane u Italiju (pritom su ove postrojbe uglavnom bile razmještane po različitim utvrdama Veneta). Ta je potreba uvjetovala i organizacijsku novost. Naime, prvi su puta od postrojbi cernida zadarskog i šibenskog područja ustrojene čitave pukovnije (potom poslane u Italiju). To je zahtijevalo i prilagodbu postojeće zapovjedne strukture pa su im postavljeni časnici po uzoru na profesionalne pješačke pukovnije. Franjo Posedarski, pukovnik zadarskog *contada*, postaje (operativni) pukovnik jedne postrojbe, a za vrijeme njegova boravka u Italiji funkciju pukovnika *contada* providur Da Riva dodijelio je Franji Spingaroliju (ta je služba u izvoru nazvana *colonello in secondo*).⁵⁶ Na identičnu je poziciju (samo za pukovniju ustrojenju od šibenskih cernida) postavljen i Ivan Semonić, pukovnik šibenskog područja, a potonja je funkcija za vrijeme njegova odsustva dodijeljena Nikoli Divniću, časniku profesionalne konjaničke postrojbe.⁵⁷ Jerolim Soppe Papali, inače zamjenik svog ostarjelog strica Julija Soppea, pukovnika cernida

⁵² ...*compagnie de distrittuali vecchi, e nuovi...vi resta l'introduzione degl' esercizi da me raccomandato al Capitani del contado, ma sarebbe necessario instituire anco li sargenti della nazione con l'uso d'Italia, non vi essendo nelli Capitani immaginabile cognizione...* HR-DAZD, f. 1, GPDA, *Dispacci*, Pietro Valier (1685-1686), kut. 1, 26v-27.

⁵³ HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 53, 236v-237; kut. 48, 202.

⁵⁴ HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 53, 49v.

⁵⁵ HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 81, 47-48.

⁵⁶ HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 70, 51v.

⁵⁷ HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 64, 525v.

zadarskih otoka, postavljen je za drugog pukovnika i zamjenika Ivana Semonića, kojem je trebao pomagati u vođenju šibenskih cernida u Italiji.⁵⁸ Za bojnika pukovnije šibenskih cernida u Italiji postavljen je Juraj Šižgorić, inače kapetan šibenskog *contada*.⁵⁹

Sličnu su praksu mletačke vlasti, suočene s velikom osmanskom ugrozom i nepripremljenom obranom, bile prisiljene ponoviti na početku Drugog morejskog rata. Godine 1715. providur Emo izdao je naredbu da se od starih podanika po područjima ustroje postrojbe veličine pukovnije.⁶⁰ Pukovnja je trebala imati 600 ljudi podijeljenih u deset satnija (zanimljivo je da Emo u nekoliko navrata umjesto naziva *compagnia* koristi naziv *centuria*). Svakoj je pukovnji providur odredio časnički kadar – jednog pukovnika, jednog bojnika i jednog pobočnika. Za pukovnju ustrojenu od (starih) stanovnika trogirskog područja to su bili pukovnik Toma Zavorović, bojnik (inače „reformirani kapetan“ profesionalne vojske) Toma Jeličić i pobočnik Ivan Ciga. Potonji je trebao preuzeti dužnost gubernadura trogirskih Kaštela jer Jerolim Šižgorić, koji je tu dužnost do tada obavljao, postavljen za pukovnika jedne od dviju pukovnja ustrojenih na šibenskom području.⁶¹ Pukovniku je ostavljen izbor časničkog kadra svake satnije. Na šibenskom području bilo je moguće ustrojiti dvije takve pukovnije (ukupno 1200 ljudi). Jednoj je za pukovnika postavljen kapetana šibenskog *contada* (ne spominje se u spisu tko je tada obnašao tu dužnost), a drugoj Jerolim Šižgorić. Emo je naredio kako će obojica biti podređeni pukovniku i nadintendantu šibenskog područja kavaljeru Ivanu Semoniću koji je imao pravo odabira časničkog kadra svake satnije. Izabrana su još dvojica bojnika i dva pobočnika.⁶² Pukovnji ustrojenoj na splitskom području za pukovnika je određen Jerolim Cattonari, ali je trebao biti podređen pukovniku i nadintendantu čitavog područja Ivanu Albertiju.⁶³

⁵⁸ HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 70, 45v-46.

⁵⁹ HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 64, 525v.

⁶⁰ ...*Stabilitasi da Noi la massima di ridurre in Corpi li Sudditi vecchi de Territorij della Provincia...* HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 81, 96-98.

⁶¹ HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 81, 96-98. Valja napomenuti kako se u uvodu svih ovih spisa kao model spominje pukovnja ustrojena na zadarskom području, ali odredbu o njezinu ustrojavanju, iako je iz ostalih spisa razvidno kako joj je pukovnik bio Juraj Posedarski, među spisima providura Ema nisam uspio pronaći. Jednako tako, od stanovnika zadarskih otoka bile je ustrojena pukovnja cernida (ova od 400 ljudi) kojom je kao pukovnik zapovijedao Jerolim Soppe Papali (posve izvjesno da je i on bio ovisan o pukovniku i nadintendantu tog područja, svome stricu Juliju Soppeu). HR-DAZD, f. 359, kut. 2, 46-46v.

⁶² HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 81, 104v-106.

⁶³ HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 81, 97v.

Plaće ovih pukovnika trebale su iznositi 30 dukata, bojnika 14, a pobočnika 10 dukata na mjesec. Na taj je način mletačko zapovjedništvo nominalno moglo računati na pet, šest takvih pukovnića s oko 3000 ljudi.

Načelno se može kazati kako su plaće pukovnika, nadintendanata, kapetana *contada* i ostalih (stalnih) službenika-časnika mletačke teritorijalne vojne organizacije varirale ovisno veličini područja za koje je pojedini zapovjednik bio zadužen, brojnosti stanovništva na tom području, a ponajviše s obzirom na ratno, odnosno mirnodopsko stanje. Plaće pukovnika određenih područja u promatranom su se razdoblju najčešće kretale između 20 i 40 dukata na mjesec.⁶⁴ Potkraj 1718. godine providur Alvise Mocenigo izradio je precizan plan kojim su ratne plaće nadintendanata i pukovnika nekolicine područja prepolovljene ili smanjene za dvije trećine.⁶⁵

Kao što su, raspravljajući 1719. godine, na temelju različitih izvještaja bivših generalnih providura, o budućnosti i preoblikovanju svoje teritorijalne vojne organizacije u Dalmaciji i Boki vlasti u Veneciji istaknule, službe pukovnika dalmatinskih *contada* bile su utemeljene s „hvale dostojnom i korisnom svrhom vojnog obučavanja i zapovijedanja hrabrim ljudima one pokrajine“.⁶⁶ Pukovnike određenog područja jednako kao i kapetane *contada* birali su i postavljali, u pravilu iz redova gradskog plemstva, generalni providuri, a potvrđivao ih je Senat.⁶⁷ Ne postoje nikakve naznake u izvorima da su do 1718. godine te službe imale jasno definirane civilne ovlasti. U prilog tome svjedoči i spis providura Boldùa iz 1783. u kojem se (eksplicirano) kaže da su tek nakon 1718. godine pukovnici počeli izvršavati naredbe mletačkih vlasti političkog, ekonomskog i pravnog sadržaja.⁶⁸ Njihove su se dužnosti ograničavale na organizaciju, ustrojavanje i uvježbavanje

⁶⁴ Primjerice: HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 49, 22v-23, 26v-27; kut. 60, 37v; kut. 81, 68-69v, 302-302v.

⁶⁵ HR-DAZD, f. 1, GPDA, *Dispacci*, Alvise Mocenigo (1717-1720), kut. 2, 317-327.

⁶⁶ *...e venuto questo Consiglio a rilevare con distinzione i motivi per i quali sono stati istituiti li Colonelli de Contadi d' esse Provincie...Rimarcandosi poi instituite le sudette Cariche con l' utile, e plausibile fine di diriggere, et amaestrare principalmente nella millitar disciplina i Valorosi Popoli di quelle Provincie...di diliberare, che abbino a continuare le Cariche dei quattro Colonelli dei Contadi d'esse Provincie, con preciso obbligo d'adempire il proprio dovere nell' adoperarsi prontamente in tal affare, che sijino instruiti li Morlacchi, e Crajine ad essi Soggetti nei militari esercizij...* HR-DAZD, f. 359, kut. 6, 117.

⁶⁷ Drugačije mišljenje vidi kod Š. Peričića koji kaže: „...u doba rata narod je birao svoje glavare, pa tako i kolunela. Poslije mira u Karlovcima birao ih je Senat...“ Š. PERIČIĆ, *Vojna krajina u Dalmaciji*, 204.

⁶⁸ *Doppo li paci di Carlovitz e Passarovitz i territori pressero forma e colonelli di Craine oltre a capo militari del loro corpo furono riguardati come direttori generali e comandanti subordinati alle cariche in ciò che concerne l'esecuzione d' ordini politici, civili, economici e criminali.* G. STANOJEVIĆ, *Priručnik o krajinama*, 29.

postrojbi cernida što je, dakako, uključivalo i odabir časničkog kadra za svaku postrojbu, a gotovo svaki je spis o postavljanju određenog pukovnika ili kapetana sadržavao formulaciju kako ih za takve moraju priznavati svi lokalni poglavari određenog područja (vrlo često u izvorima označeni kao *Capi*, *harambasse*, *sardari*...) te kako im se moraju pokoravati (isključivo) kada to država bude tražila (primjerice, formulacijama: *dovendo per tale nell' ocassioni del pubblico servizio essere da essi ubbidito* ili *doverandosi tutti li harambasse e sardari obbedir esso in ogni ocassione di pubblico servizio*).⁶⁹

Spisi mletačke administracije o imenovanju nekog teritorijalnog zapovjednika redovito su sadržavali odredbu kojom su im u vojnim poslovima podčinjene sve institucije (sada na mikrorazini) lokalnih zajednica. Najopćenitije su ih mletačke vlasti označavale kao *Capi*, ali su vrlo često u izvorima navedeni i njihovi nazivi: serdari (*sardari*), kapetani (sela), harambaše (*harambasse*), gaštaldi (*gastaldi*) i sudci (*giudici*). U pravilu serdare izvori spominju kada je riječ o zajednicama koje mletačka administracija općenito naziva „novi podanici“, dok je među ruralnim stanovništvom „stare stečevine“ (otoka i nekih priobalnih naselja) najviša (barem iz očišta vojne administracije) razina lokalnih vlasti (na mikrorazini) kapetan sela. Među spisima mletačke administracije u razmatranom razdoblju kojima se određene osobe postavljaju (ili odobravaju) za serdare ili u kojima se nekim serdarima odobrava državna plaća, odnosno povisuje ili ukida postojeća, nema previše tragova o njihovoj institucionaliziranoj vojnoj funkciji u okviru mletačke teritorijalne vojne organizacije. Jedino se navodi kako se u vojnim poslovima moraju podčinjavati pukovnicima, nadintendantima ili kapetanima određenog područja. Štoviše, izbor svih časnika u slučajevima kada je država zahtijevala da se od vojno sposobnih podanika određenog područja ustroje postrojbe, kao što je to bilo u prvim godinama 18. stoljeća kada su takve slane u Italiju ili 1715. kada je providur Emo naredio da se na zadarskom, šibenskom, trogirskom i splitskom području ustroje pukovnije od 600 ljudi, ostajao je isključivo u nadležnosti pukovnika i (ili) nadintendantata te se nigdje ne spominje kako se neki časnički položaj mora dodijeliti nekom serdaru (što ne znači da tako negdje nije učinjeno, ali taj postupak mletačke vlasti nisu formalizirale, već su ga uvjetovali osobni odnosi i veze između pojedinih zapovjednika).⁷⁰ Izuzetak je slučaj Matije Sentića, serdara stanovnika neretvanskog područja. Prilikom njegove molbe da ga se (uslijed smanjenja državne plaće) oslobodi službe serdara, mletačke su vlasti zabilježile kako država zahtijeva da tamošnji stanovnici budu obučeni u

⁶⁹ HR-DAZD, f. 1, kut. 57, 244-245; kut. 81, 69-69v, 302-302v.

⁷⁰ HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 81, 97v-99v, 104v-106, 183v-184.

rukovanju oružjem i podučeni vojničkoj disciplini.⁷¹ No, treba istaknuti kako upravo na tom području mletačke vlasti nisu nikada postavile pukovnika. S druge strane, civilne ovlasti serdara na određenim područjima u izvorima se spominju vrlo često, a za potrebe rada ograničenog na proučavanje vojne organizacije bit će dovoljno kazati kako su (u pravilu) bili glavni posrednici između autoriteta središnjih vlasti i brojnih zajednica mletačkih „novih podanika“.⁷²

Nema sumnje da su brojni serdari, osobito onih zajednica koje su Mlečani nazivali Morlacima, predvodili svoje ljude u nebrojenim okršajima s osmanskim vojnicima, ali se u pravilu radilo o neregularnim vojničkim odredima čije su djelovanje mletačke vlasti teško nadzirale. Vrlo često su se takvi odredi zalijetali u dubinu osmanskog teritorija u potrazi za plijenom (robovima, stokom i dobrima) izbjegavajući otvorene okršaje s većim neprijateljskim snagama. Takve pohode mletački su izvori najčešće označavali kao *partite*. No, utjecaj mletačkih vlasti na organizaciju takvih (neregularnih) vojničkih odreda, metode njihova djelovanja ili odabiri ciljeva njihova napada nisu bili institucionalizirani, već su ovisili o tome koliko im je koji od njihovih vođa bio naklonjen. Zorno o tome svjedoče primjeri posve različitih postupaka i odnosa prema mletačkim vlastima dvojice braće, Stojana i Ilije Mitrovića. Prvi je bio jedan od najvažnijih posrednika (u prvim godinama Morejskog rata sasvim labave) kontrole što su je mletačke vlasti ostvarivale nad morlačkim zajednicama u zadarskom zaleđu te je djelovanje ratničkih odreda pod svojim nadzorom pažljivo usklađivao, a nerijetko im ga i posve podređivao, s planovima mletačkih zapovjednika. Nad djelovanjem ratničkih odreda pod nadzorom njegova brata Ilije Mlečani nisu pak imali nikakvu kontrolu, zbog čega su često Stojanu izražavali svoje negodovanje te su Iliju bili osudili na smrt i u nekoliko navrata pokušavali ubiti.⁷³ Tek u rijetkim slučajevima, kao što je to primjerice bio napad na područje Uskoplja

⁷¹ *...che ricerca tutta l'attenzione d'esser ben disciplinate quelle genti nell' Armi a tutte le Pubbliche occorenze...* HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 71, 233-234.

⁷² Noviju raščlambu različitih funkcija serdara u mletačkom (civilnom) administrativnom sustavu vidi u: Tea MAYHEW, *Dalmatia between Ottoman and Venetian Rule. Contado di Zara 1645-1718*, Roma, 2008., 64, 86, 146 – 150, 170 – 175.

⁷³ Dakako, ovakvi različiti postupci rezultirali su i posve različitim odnosom mletačkih vlasti spram dvojice braće. Govoreći primjerice o njihovim vojno-poduzetničkim karijerama, treba kazati kako je Stojan sklopivši ugovor o novačenju pješačke pukovnije postao glavni vojni poduzetnik među morlačkom elitom, dok su Ilijinu molbu da mu se odobri novačenje jedne satnije mletačke vlasti glatko odbile. Zanimljivo je, također, primijetiti providurovo užasavanje Ilijinim naumom iz 1684. godine da osobno ode u Veneciju i govori u Senatu. Mletačke su vlasti nastavile izražavati nezadovoljstvo Ilijinim postupcima sve do njegove smrti 1694. godine. Boško DESNICA, *Istorija kotarskih uskoka 1684-1749*, sv. II, Beograd, 1951., 12 – 13, 15, 26 – 27, 106 – 107, 259, 274, 302 – 303, 305.

u Morejskom ratu, pridodavali su im profesionalne, uglavnom konjaničke postrojbe. Vrhunac administrativnog doseg mletačkih vlasti u ovakve aktivnosti svojih (u pravilu) „novih podanika“ bile su molbe providura upućene pojedinim serdarima da ih se obavijesti o planiranim akcijama i (često opetovane) pritužbe kako se mora paziti da se jedna desetina od vrijednosti plijena odvoji za državu. Iako su zasluge u uspjesima ovih pohoda pojedinim serdarima i vođama ratničkih odreda često mogle priskrbiti državnu plaću i druge privilegije, takvi postupci mletačke administracije nisu nikada u potpunosti formalizirani. Ovu, neformalnu vojnu funkciju serdara i ostalih pripadnika lokalnih (poglavito morlačkih) elita, usprkos činjenici što su je mletačke vlasti odobravale i vrlo cijenile, treba stoga jasno razlikovati od njihovih funkcija unutar mletačke teritorijalne vojne organizacije koje su se u promatranom razdoblju uglavnom svodile na zahtjev za, prilično općenito iskazanim, podčinjavanjem teritorijalnim vojnim zapovjednicima (pukovnicima, nadinitendantima i kapetanima *contada*) u vojnim poslovima.

Razmatrajući samo vojne funkcije serdara, kao i ostalih institucija i organizacija lokalnih zajednica, nipošto se ne može dobiti cjelovita slika o njihovu utjecaju na oblikovanje ukupne društvene zbilje mletačkih posjeda u Dalmaciji i Boki. No, takav bi pothvat daleko prelazio okvire zadane ciljevima ovog rada. Prilagođavanje mletačkog administrativnog okvira postojećim lokalnim administrativnim obrascima za mletačku vlast nije bila nikakva novost (valjalo bi dodati da su se takvim postupcima u većoj ili manjoj mjeri služile sve ranomoderne države). Naime, kako je to izvrsno primijetila Tea Mayhew, takav su model Mlečani temeljito razradili (na *Terra Fermi*) puno prije svojih osvajanja zaleđa istočnojadranske obale.⁷⁴ Upravo institucija serdara najbolje zrcali i ocrta prilagođavanje postojećim lokalnim (vojno)administrativnim obrascima od strane mletačkih vlasti, kao i njihovo integriranje u vlastiti (vojno)administrativni sustav. T. Mayhew je pokazala kako je institucija serdara bila dio osmanske vojne organizacije te kako su serdari, zajednica s periferije Osmanskog Carstva, zahvaljujući respektu (naravno, i osobnoj karizmi) koji je ta služba uživala među ostalim pripadnicima zajednice bili ključni posrednici u komunikaciji s mletačkim vlastima i u njihovu prelasku na mletačku stranu u tijeku ratova Republike protiv Osmanlija od 1645. do 1718. godine.⁷⁵ O tome da su mletački providuri za serdare potvrđivali osobe koje su istu funkciju obnašale i pod osmanskim suverenitetom postoje brojne potvrde u izvorima. Tako je Valier

⁷⁴ T. MAYHEW, *Dalmatia between Ottoman and Venetian Rule*, 141 – 142.

⁷⁵ T. MAYHEW, *Dalmatia between Ottoman and Venetian Rule*, 171.

1685. godine potvrđujući tu službu Grguru Varniloviću napisao kako je on „serdar ljudi iz okolice Kaštela koje je sa sobom doveo iz osmanskih krajeva“.⁷⁶ Godine 1715. Angelo Emo je potvrđujući Stjepana Tomičića za serdara stanovnika okolice Zagvozda, a Radu Budalića za serdara područja Župe, slično ustvrdio kako su oni „tu službu nad istim ljudima obavljali i u osmanskoj državi“.⁷⁷

Treba primijetiti kako nitko, izuzev spomenute T. Mayhew, od (uglavnom starije generacije) domaćih povjesničara koji su se bavili mletačkom teritorijalnom vojnom organizacijom u Dalmaciji i Boki, odnosno, kako su je oni zvali, mletačkom „vojnom krajinom“, nije uočio činjenicu kako je institucija serdara bila sastavni dio osmanske vojne organizacije. Štoviše, u serdarima, kapetanima sela, harambašama i ostalim službama oni su vidjeli „narodnu vlast“, ili „organe samouprave našeg naroda“. Takve su misaone konstrukcije nastale kao posljedica uglavnom vrlo slabe istraženosti društvenih struktura lokalnih zajednica (na mikrorazini) o čemu zorno svjedoči već spomenuti problem njihova doticanja i preklapanja s osmanskim administrativnim obrascima. Među radovima nekih domaćih autora o mletačkoj teritorijalnoj vojnoj organizaciji može se, više ili manje dosljedno, pratiti nit izlaganja prema kojoj je serdare i harambaše „biraio narod“ pomoću svojih „organa samoupravljanja – zborova i liga“ (neizbježno je pritom primijetiti kako nitko nije smatrao potrebnim objasniti kako su ti izbori u praksi bili organizirani i provedeni).⁷⁸ Iz općeprihvaćene i samorazumljive pretpostavke kako su lokalne zajednice, odnosno, njihovim rječnikom, „naš narod“, bile posve egalitarne ili, prema nekima, „demokratske“, domaći su autori mletačku teritorijalnu vojnu organizaciju okarakterizirali kao „narodno-vojničku upravu“, „vojno-demokratsku organizaciju krajine“ i „simbiozu samouprave morlaka pod

⁷⁶ *...sardaro delle genti di Castelli da lui condotte dal Paese Ottomano...* HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 53, 261v.

⁷⁷ *Come però ha sostenuto tale impiego nello Stato Ottomano sopra le genti stesse Stefano Tomicich...* (potpuno ista formulacija nalazi se i u drugom spisu uz razliku što je promijenjeno ime – *Rade Budalich*) HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 81, 64v-65.

⁷⁸ U svom radu o „vojnoj krajinu“ I. Grgić je najprije, bez ikakvih problema pomirujući potpuno suprotstavljene kategorije, ustvrdio kako su „narodni glavari“ i nasljedni i izborni, da bi nešto poslije kazao kako su „pravi narodni serdari“ oni koje su „u početku na zboru birali harambaše, a generalni providuri su ih potvrdivali“. (naglasio N. M.), I. GRGIĆ, *Postanak i početno uređenje vojne krajine*, 250 – 252, 254. G. Stanojević, uz napomenu kako se ovaj njegov rad odnosi na razdoblje Morejskog rata, tvrdi kako je „harambašu biraio narod“, a serdara „narod svih sela koja su bila pod njegovom upravom“ te kako su ga „formalno potvrdivali Mlečani“. U Kotarima je, tvrdi dalje autor, postojao „narodni običaj – da narod sam bira svoje glavare“, a postupak kojim su mletačke vlasti za upravitelja Vrane postavile Šimuna Bartolazzija bio je za G. Stanojevića „nedemokratski postupak“. G. STANOJEVIĆ, *Dalmacija u doba Morejskog rata*, 130 – 132. Neizbježno je primijetiti kako ove svoje konstrukcije obojica autora nisu potkrijepila ni izvornom građom ni pozivanjem na postojeću literaturu.

Turcima i mletačkog vojnog i administrativnog ustrojstva“.⁷⁹ U razdobljima koja daleko izlaze iz vremenskih okvira ove radnje, u drugoj polovici 18. stoljeća, Venecija je, prema tvrdnjama nekih povjesničara, (nakon pretpostavljenih višedesetljetnih napora) uspjela (u svom pretpostavljenom ustrajnom naumu) „vođe naroda i branioce narodnih pravica“ pretvoriti u „saradnike i saučesnike korumpirane državne uprave“, koji se „izopačuju i podliježu poroku nasilja, korupcije“ i „umjesto da budu naruku domaćem pučanstvu... još (su) više zagorčavali život ionako bijednom sloju mletačkih podanika u Dalmaciji“.⁸⁰

Nema sumnje kako se upravo kroz službe mletačkih teritorijalnih vojnih zapovjednika najjasnije ocrtava doticanje i ispreplitanje interesa središnje vlasti i lokalnih elita. Pritom su pukovnici, nadintendanti i kapetani određenih područja, sa svojim redovnim državnim plaćama i ostalim, više ili manje, formaliziranim privilegijama i dužnostima, bili posljednje „čvrste“ razine mletačke vladavine u provinciji, dok su službe serdara, kapetana sela i harambaša (makar iz očista mletačke vojne administracije), kao najviše razine (mikro)lokalnih institucija dohvatljivih elitama različitih zajednica pod mletačkim suverenitetom, činile „sivu zonu“ u koju je autoritet središnjih vlasti zadirao (tek) u skladu s prilikama i potrebama.⁸¹ Oslanjanje središnje vlasti na lokalne elite kao posrednike u vladavini (teritorijem i podanicima), kao što je to nekoliko puta pripomenuto, bila je sveprisutna strategija ranomodernih europskih država kojima su (prilično poopćeno) za „doseg“ u dubinu društva i širinu teritorija nedostajali odgovarajući administrativni mehanizmi. Patronatski odnosi pritom su, kako je to izvrsno oslikao Gerald E. Aylmer, bili „uobičajeni lubrikant koji je pomagao da se kola vladavine neometano pokreću“.⁸²

⁷⁹ Za navedene formulacije redom: I. GRGIĆ, *Postanak i početno uređenje vojne krajine*, 250 – 252; Š. PERIČIĆ, *Vojna krajina u Dalmaciji*, 206 – 207; G. STANOJEVIĆ, *Priručnik o krajinama*, 23.

⁸⁰ I. GRGIĆ, *Postanak i početno uređenje vojne krajine*, 255.

⁸¹ U izvorima, dakako, nema ni traga „narodnom“ ili „demokratskom“ karakteru mletačke teritorijalne vojne organizacije kao ni „organima samoupravljanja“.

⁸² Kako bi se što bolje ocrtale relacije unutar kojih navedeni autor promatra odnos središnje vlasti i lokalnih elita, pri čemu je (fizički) prostor uzeo kao jedan od ključnih kriterija, pokušat ću prevesti čitav odlomak rada u kojem se govori o tom problemu: „... nijedan vladar, vijeće ili ministar nisu mogli izravno vladati svojim teritorijima bez posrednika, osim ako je njihov autoritet bio ograničen na vrlo malena područja. Sporost komunikacija i teškoće putovanja na velike udaljenosti učinili su vladavinu putem posrednika imperativom. To su mogli biti agenti poslani iz središta i postavljani u određena područja na duži li kraći vremenski period: primjerice, kurijalni šerifi u ranosrednjovjekovnoj Engleskoj, intendanti u Francuskoj 17. i 18. stoljeća. Ali, osim ako su željeli vladati pomoću izravne fizičke sile, kao što se katkada događalo na ‘okupiranim’ područjima, čak su i najmoćniji i najugledniji službenici središnjih vlasti trebali gajiti dobre odnose s domaćim lokalnim elitama. U ovom je smislu, kao i u drugima, ulje patronatstva bilo uobičajeni lubrikant

TERITORIJALNE POSTROJBE U MLETAČKO-OSMANSKIM RATOVI

Prema riječima providura Valiera, u godinama nakon Kandijskog rata mletačka je teritorijalna vojna organizacija, makar na zadarskom području, bila zapuštena, a postojeći administrativni modeli nisu zadovoljavali izmijenjene prilike. Pristupivši temeljitoj reorganizaciji postrojbi cernida, generalni je providur kao glavnu promjenu istaknuo doseljavanje Morlaka, a zabilježio je kako se nakon sklapanja mira na tom području nisu bile organizirale stare postrojbe (satnije) cernida. Najpogubnija posljedica takvog stanja, dodao je, bio je nestanak vojničke discipline i vještine korištenja vatrenog oružja kod većine seljana.⁸³ U narednim godinama vlasti su pristupile otklanjanju tih nedostataka izborom starih i iskusnih časnika, veterana Kandijskog rata čiji je osnovni zadatak bila reorganizacija mletačke teritorijalne vojne organizacije u Dalmaciji. Na zadarskom su području ti poslovi povjereni Franji Posedarskom i Juliju Soppeu,⁸⁴ a na razini čitave pokrajine posao je imao nadgledati veteran Ivan Radoš.⁸⁵

U terminaciji iz 1680. godine providur Valier propisao je precizna i detaljna pravila o organizaciji postrojbi cernida u Dalmaciji. Pozivajući se na slične odredbe svojih prethodnika, providura Antonija Pisanija, Francesca Zena, Giovannija Battiste Grimanija i Antonija Bernardija, Valier je odredio da se obnove i popišu stare satnije cernida u svim mjestima provincije (*stabilire e descrivere in ogni louco l' antiche compagnie di cernide*). Kapetan Zadra i rektori u ostalim gradovima dobili su u zadatak izraditi opći popis vojno sposobnih stanovnika gradskih varoši i sela na kopnu i na otocima u dobi od 20 do 50 godina.⁸⁶ Na temelju tog popisa valjalo

koji je činio da se kola vladavine nesmetano okreću... Alternativna metoda, koja bi se mogla nazvati posrednom vladavinom, putem pripadnika provincijskih i lokalnih elita, bez službenika i agencija središnje vlasti, obično je bila ekonomičnija i djelotvornija negoli ekstremna centraliziranost. Ovo je podrazumijevalo korištenje lokalnih ljudi kao posrednika, bez obzira na to bili oni ili ne formalni službenici vlasti.“ (prijevod N. M.), Gerald E. AYMLER, Centre and Locality: The Nature of Power Elites, *Power Elites and State Building*, New York, 1996., 59 – 77, posebice str. 66.

⁸³ ...nella passata molestissima guerra s' è assai confuso l' antico governo del Contado per l' introduzione in diversi luochi de nuovi habitanti o morlacchi...et doppo la corrente Pace non si sono mai intieramente rimesse l' antiche compagnie... (ho) osservato non solo la mancanza d'ogni militar disciplina ma il disuso ancora dello schioppo, e della sicurezza del fuoco nella maggior parte de Villici... HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 43, 377.

⁸⁴ HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 43, 345v, 362v.

⁸⁵ HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 43, 376v-378v.

⁸⁶ ...far una descrittione universale de Borghesani, Villici di Terra Ferma, e contadi de Scogli atti all' Armia da 20 sino al 50 anni... HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 43, 376v-378v.

je ustrojiti satnije cernida od 100 vojnika za svako selo (*formando poi loco per loco le compagnie di cernide di cento per una*), a u slučajevima kada u nekom selu ne bude potrebnog broja vojno sposobnih muškaraca, satnije je valjalo ustrojiti spajajući muškarce više sela. Propisano je nadalje kako će se iz redova tih ljudi, među najsposobnijima, za svaku satniju izabrati po jedan kapetan, zastavnik i narednik te dvojica kaplara. Njihova je dužnost bila uvježbavati vojnike nedjeljama i praznicima (*le feste*), a zauzvrat su trebali biti oslobođeni javne tlake (*facione personale*). Zbog toga što je, po kriterijima najvažnijeg mletačkog službenika u provinciji, dobra služba tih postrojbi ovisila o njihovu ujednačenom uvježbavanju, u tom su se poslu naizmjenice trebali angažirati kapetani utvrda i profesionalni zapovjednici (*stipendiati*).⁸⁷ Nadalje, pored samostalnih vježbi pojedinačnih postrojbi (primjerice, satnije cernida nekog sela), propisane su skupne vježbe i smotre za sve postrojbe određenog područja (*giusto al riparto de territorij*) koje su se trebale održavati nekoliko puta na godinu i koje su osobno trebali nadgledati rektori gradova i guvernadur koji će tada dobiti zadatak vrhovnog nadzora svih cernida provincije. Također su propisane nagrade za najbolje vojnike, kao i kazne za one koji se ne budu pojavljivali na zapovjedenim vježbama (trećinu naplaćenih kazni kapetani satnija imali su pravo zadržati za sebe). Kao što je već napisano, posao vrhovnog nadzora i zapovjedništva nad obukom svih postrojbi cernida dodijeljen je Ivanu Radošu, a za njegova zamjenika određen je Franjo Posedarski.⁸⁸ Tri godine poslije providur Donà naložio je Radošu da u skladu s metodama koje je propisao njegov prethodnik Valier započne ustrojavanje satnija na zadarskom *contadu* te da mu dostavi popis predloženih časnika svake postrojbe kako bi ih on potvrdio.⁸⁹ Iduće godine Donà mu je, u skladu s odlukom Senata, dodijelio službu vrhovnog nadzora nad Morlacima i drugim *giurisdittionali* čitave provincije kako bi ih obučio vojničkim pravilima i disciplini te je naložio kako ga za nadređenog moraju priznavati svi njihovi vođe.⁹⁰

U navedenim se spisima prilično jasno ocrtavaju neki temeljni organizacijski modeli kojima su se mletačke vlasti služile prilikom ustrojavanja postrojbi cernida. Prije svega valja kazati kako su njihovi redovi popunjavani na temelju popisa vojno sposobnog ruralnog stanovništva pokrajine. Osnovni preduvjet za takav postupak bio je da su ti popisi relativno aktualni – mletački su providuri uoči Morejskog rata upozoravali kako glavni nedostatak čitave organizacije

⁸⁷ ...*mà perche il boun servizio delle cernide predette deve dipendere dall' amaestramento uniforme et regolato*... HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 43, 376v-378v.

⁸⁸ HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 43, 376v-378v.

⁸⁹ HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 47, 32v.

⁹⁰ HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 47, 410-410v.

proizlazi iz činjenice da u godinama mira tomu nije bilo tako te da stari popisi, uslijed demografskih promjena, više ne odgovaraju stvarnosti. Primjerice, izvanredni komesar Marin Michiele naredio je 1685. godine opću smotru svih cernida zadarskih otoka te utvrdio kako nedostaju točni i aktualni popisi, ali za to nije okrivio teritorijalne zapovjednike, već mletačkog službenika u Zadru (*vice colatterale*) Giuradinija.⁹¹ Jedna od osnovnih dužnosti zapovjednika pojedinog područja bila je da periodično, otprilike svakih nekoliko godina, pravi popise stanovništva po selima pri čemu su u za tu svrhu izrađenim tablicama stupci s brojem vojno sposobnih muškaraca (*huomini d'arme*) bez iznimke stajali na prvom mjestu. Ostale stupce uglavnom su činili broj djece (*putti*), ponekad razdvojeno dječaka i djevojčica (*putte*), žena (*donne*) i starih (*vecchi*), a ponekad su pridodavani i stupci s brojem domaćih životinja, oružja, brodova i sl.⁹²

Naravno da mletačke vlasti nisu ni pomišljale na to da u postrojbe cernida odjednom pozovu sve sposobne muškarce određenog sela odnosno područja. Takav bi postupak potpuno uništio (prema spoznajama dosadašnje historiografije) ionako slabu ekonomiju (uglavnom poljoprivredu) provincije – naime, ratna sezona poklapala se s razdobljem najvažnijih poljoprivrednih poslova. O tome primjerice svjedoči podatak iz 1713. kada je, prema tadašnjem popisu pukovnika Soppea zaduženog za to područje, u zadarskoj varoši živjelo 58 obitelji sa 71 vojno sposobnim muškarcem. U postrojbu cernida te je godine pozvano njih 38.⁹³ U vrijeme Rata za španjolsku baštinu u Italiju su, pored profesionalnih postrojbi, pozvane i dalmatinske cernide. Pukovnik zadarskih otoka tada je dobio zapovijed prikupiti ljude za jednu pukovniju cernida, a naloženo mu je da to čini odabirući svakog desetog vojno sposobnog muškarca (*ogni decimo uomo*).⁹⁴ Otprilike stotinu godina poslije jedan je francuski časnik podrijetlom iz Dalmacije, čiji su predci bili mletački časnici, napisao kako bi se iz ovih krajeva u vojsku optimalno moglo pozvati tek petnaestinu muškaraca te

⁹¹ *Osservando l' Illustrissimo et Eccellentissimo Marin Michiel per la serenissima Repubblica di Venezia, Proveditore Estrordinario, et Comissario in Provincia, con l'occasione della Rassegna ordinata alle Cernide tutte de Scogli di questa Giursiditione, la mancanza de Rolli esati, et dilligenti, trascurati dal questo Vice Colatterale Giuradini per le sua inabilita, e morte, sua Eccellenza ordina la fermazione del presente, che servir deve per universale rollo di tutte esse Cernide, come qui sotto sarà dichiarito, acciò con chiarezza si possa vedere il numero preciso de medessimi.* HR-DAZD, f. 359, kut. 2, 43v-44.

⁹² Među spisima obitelji Lantana, čiji su pripadnici obnašali dužnost pukovnika zadarskih otoka, nalazi se nekoliko desetaka takvih tablica. Iako se većina odnosi na razdoblje nakon 1718. godine, mogu poslužiti kao dobra ilustracija popisa čija je osnovna namjena bila praćenje kretanja broja vojno sposobnih muškaraca. Uglavnom su nenumerirane. HR-DAZD, f. 359, kut. 1 i 2.

⁹³ HR-DAZD, f. 359, kut. 2, 1.

⁹⁴ HR-DAZD, f. 359, kut. 6, 140.

je, napomenuvši kako se ne bi valjalo zavesti željom za većim brojem, ustvrdio „ta korist, ma koliko god bila velika, ne bi nikad mogla nadoknaditi štetu koju bi pretrpjela poljoprivreda, lišena tako velikog broja ruku“.⁹⁵ Osim toga, sinovi jedinci ili jedini muški članovi neke obitelji bili su izuzimani od službe u postrojbama cernida, što je u izvorima često iskazivano formulacijom *esclusi l'unici*. Tako je pukovnik Soppe, okupljajući cernide za službu u Italiji prvih godina 18. stoljeća, izabirući svakog desetog čovjeka trebao izostaviti obitelji u kojima postoji samo jedan muškarac.⁹⁶ Kao kuriozitet je zabilježen podatak kako je neka dalmatinska žena u vrijeme Ciparskog rata svog jedinog sina dala u postrojbu cernida i u iščekivanju vijesti o njegovoj sudbini svakog dana posjećivala mletačkog rektora u Splitu.⁹⁷

Slično kao što je to bio slučaj u minulim razdobljima, zapovjednici postrojbi cernida morali su računati na to kako pravo na dio vojno sposobnog ruralnog stanovništva polaže i mletačka mornarica. Otoci Krk, Rab, Brač i Hvar morali su vojnicima i posadom opremiti po jednu galiju koje su služile u Morejskom i Drugom morejskom ratu. Mletački je providur 1684. naložio sudcima i vođama (*capi e giudici*) sela zadarskih otoka da odaberu i pripreme ljude za službu na galiji generalnog kapetana mora (*Capitano Generale da mar*), visokog mletačkog pomorskog zapovjednika, te da one koji se tomu budu opirali kazne. Također, zapovjedbno je da oni koji budu pošteđeni, kao što je to bilo uobičajeno, pripreme 12 lira po obitelji za pomoć izabranima, od čega su izuzeti samo sudci sela.⁹⁸

Kao što je to bio slučaj u Kandijskom ratu, dalmatinske cernide nisu bile jedine postrojbe takve vrste korištene u Dalmaciji i Boki tijekom Morejskog rata. Naime, nakon uspješnih osvajačkih pothvata 1687. i 1688. godine najbolje su profesionalne postrojbe upućene na Levant te su ih, makar samo kvantitativno, zamijenile postrojbe talijanskih i istarskih cernida. Prema pisanju papinskog nuncija 1689. godine iz Italije je u Dalmaciju upućeno 3000 vojnika cernida, a iz Istre 500.⁹⁹

⁹⁵ Lujo MATUTINOVIĆ, *Ogled o Ilirskim provincijama i Crnoj Gori*, (priredio Drago Roksandić), Zagreb, 2009., 138.

⁹⁶ *...nelle case ove vè più d'uno in famiglia...* HR-DAZD, f. 359, kut. 6, 140.

⁹⁷ Svrha bilježenja ove zgrade među dokumentima koje je prikupio Vicko Solitro bila je, dakako, nešto drugačija. Naime, ovaj pobornik autonomnaškog pokreta u Dalmaciji njime je, vrlo izgledno, htio prikazati još jedan u pretpostavljenom nizu primjera iskrene odanosti dalmatinskog stanovništva Mletačkoj Republici. Vidi: Vicko SOLITRO, *Povijesni dokumenti o Istri i Dalmaciji*, (priredio Vladimir Rismondo), Split, 1989., 157.

⁹⁸ *...a quali sono restati immuni dal servizio sopraddetto, che debbano giusto il solito contribuir alli obbligati in raggion di lire dodeci per famiglia niuno eccettuato, giusto li Pubblici Decreti, oltre li Giudici del commun...* HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 47, 352.

⁹⁹ HR-DAZD, rkp. 76, sv. 3, 302-303.

Do početka mletačkih napadačkih operacija u Morejskom ratu za providurstva Girolama Cornara postrojbe cernida ponajprije su upotrebljavane u obrani onih područja iz kojih su potjecale. Providur Valier je tako 1686. godine, kada je nakon sloma mletačke ofenzive kod Sinja u provinciji vladala panika i kada se strahovalo da bi osmanske snage mogle napasti neki od dalmatinskih gradova, izdao precizne upute kako bi uveo red u organizaciju šibenskih cernida. Na znak uzbune koja se oglašavala zvonima šibenskog kaštela (*nel toccar della campana di Castello*) svi koji bi se zatekli u gradu ili varoši uz more (*Borgo di mar*) trebali su se, bez odlaganja, naoružani okupiti oko stijega svoje postrojbe i staviti pod zapovjedništvo svojeg harambaše te se potom uputiti u onom pravcu koji im budu sugerirale gradske straže. Harambaše su odmah trebali uvidjeti tko od ljudi njihovih satnija nedostaje, a potom se zajedno sa stijegom postrojbe uputiti njihovim kućama i popiti im jednu bačvu vina.¹⁰⁰ Od te kazne bili su izuzeti bolesni ili oni koji su izostali s opravdanim razlogom (*ammalati ò che avessero causa legitima*). Oni koje je uzbuna zatekla u radu trebali su odmah napustiti svoje motike (*abbandonar la Zappa*) ili koji god drugi posao. Svakog neposlušnog harambaše su imali pravo istući i izgrditi ili mu odrediti kaznu koju budu smatrali prikladnom. Svaka je satnija trebala imati jednog časnika (*maggiore di cernida*) koji će posjedovati potrebno znanje i sposobnost da je obučava u vojnoj vještini. Određeno je kako će u zapovijedanju cernidama sudjelovati i čauši, zvani još i pobočnici (*zausi cioe agiutanti*) kojih se trebalo izabrati četiri u kopненоj varoši (*Borgo di Terra ferma*), jedan u gradu i dva u varoši uz obalu. Oni su morali izvršavati zapovijedi kapetana *contada* ili njegovih nadređenih, a određeno je i kako će za svoju službu primati porciju dvopeka ili žita.¹⁰¹

Kroz petnaest ratnih godina zapovjednici i postrojbe dalmatinskih cernida stekli su neophodna vojnička iskustva, a mletačke su vlasti u njih imale dovoljno povjerenja te su ih, uzdižući čitavu svoju teritorijalnu vojnu organizaciju na višu razinu i ustrojivši prvi put od cernida čitave pukovnije, u prvim godinama 18. stoljeća pozvali u Italiju da zajedno s profesionalnim postrojbama brane granice Republike od eventualnog napada vojski država zaraćenih u Ratu za španjolsku baštinu (prema riječima pukovnika zadarskih otoka poslana su tri kontigenta dalmatinskih cernida od kojih je posljednji brojao 1600 ljudi). Ipak, stari problemi vezani uz odbijanje ovih vojnika da služe daleko od svojih domova nisu nestali. O

¹⁰⁰ ...senza intervallo di tempo riddursi armato alla sua insegna unirsi con li Harambasse...habbino dilligantemente vedere chi mancasse dalle loro compagnie...potranno uniti col stendardo andar immediatamente alla Casa di quello, ò quelli, che non havessero voluto obbedire pegnorandoli d' una barilla di vino per cadauno inobbediente, beverla e goderla... HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 53, 231-232v.

¹⁰¹ HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 53, 231-232v.

tome zorno svjedoči spis (ili preciznije njegov prijepis) Jerolima Soppe Papalija, pukovnika cernida zadarskih otoka. Poduži elaborat ovaj je zapovjednik sastavio na traženje mletačkih vlasti, a upravo je navedeni problem u njemu istaknut kao najveći. Soppe Papali napisao je kako su postrojbe cernida zadarskih otoka pozvane u Italiju gdje se vojnici u službi izmjenjuju svake tri godine te kako tamo, što je posve nova stvar, služe izmiješani s profesionalnim postrojbama.¹⁰² Po njegovu sudu, vojnici cernida zbog toga strahuju da, unatoč obećanjima, neće u predviđeno vrijeme biti otpušteni kućama, a pogotovo se boje da će, tako izmiješani s profesionalnim vojnicima, biti poslani na Levant. Napisao je kako vojnici cernida rok od tri godine smatraju predugim razdobljem za odvojenost od obitelji s kojima vrlo lijepo žive te kako strahuju da će u tom razdoblju uništiti vojničku odoru i da će se vratiti kućama bez nade u promaknuće, uvažavanje ili neke druge koristi kao što je to slučaj s profesionalnim vojnicima.¹⁰³ Primijetio je kako profesionalni časnici s njima postupaju prestrogo, a profesionalni se vojnici, navikom veterana, prema njima odnose bez poštovanja, kao prema novacima i koriste ih za najteže zadatke.¹⁰⁴ Događa se, dodao je pukovnik, da sve to rezultira bježanjem vojnika cernida te im prijeti opasnost da će se, prolazeći kroz habsburške ili osmanske krajeve, pri povratku u Dalmaciju izgubiti, a i oni koji se uspiju vratiti morat će je napustiti jer će biti dezerteri. To bi moglo, upozorio je, imati pogubne posljedice za službu koja će se na taj način silno diskreditirati. Kako bi se izbjegle takve posljedice, Soppe Papali predložio je da od vojnika cernida budu ustrojene satnije od po 60 ljudi te da im zapovijedaju njihovi, a ne profesionalni časnici kako je to slučaj prilikom službe u Italiji. Nadalje, pored oružja koje će pri povratku kućama vratiti državi, trebalo bi ih opskrbiti torbama (*tasche*) koje bi im, zajedno s uniformom, ostale i nakon završetka službe. U slučaju službe u Italiji trebali bi primati plaću, a ako se od njihovih i satnija profesionalne vojske ustroje pukovnije, Soppe Papali predložio je da profesionalni časnik ima čin prvog, a časnik cernida čin drugog pukovnika (*colonello in secondo*). Umjesto tri godine, pukovnik je za rotiranje vojnika predložio razdoblje od 18 mjeseci tako da bi vojnici cernida imali nade da će kućama vratiti nerazdrte uniforme i nešto od onog novca koji su im pri polasku dobrovoljno darovali njihovi sumještani.¹⁰⁵

¹⁰² ... *il vedersi incorporati nelle Truppe Regolate, cosa novissima...* HR-DAZD, f. 359, kut. 6, 140-142v.

¹⁰³ ...*li riuscirà lungo il spazio di tre anni per l' abbandono delle famiglie cò quali vivono molto bene...di dover consumare in quel tempo il Vestiario...* HR-DAZD, f. 359, kut. 6, 140-142v.

¹⁰⁴ ...*questi secondo il costume de veterani, avendoli in poca stima come novelli, li addoperano il maggior peso della facioni...* HR-DAZD, f. 359, kut. 6, 140-142v.

¹⁰⁵ ...*e la speranza di comparire nel ritorno col vestiario in buon stato, oltre a qualche soldo, che risparmiavano di qualli li saranno donati vountariamente dallo convilicci in aggiunto della marchia, secondo il solito in simili occasioni...* HR-DAZD, f. 359, kut. 6, 140-142v.

U vrijeme njihove službe obitelji bi im trebale biti oslobođene tlake (*facione reale e personale*). Najzad je Soppe Papali kazao kako bi na taj način država dobila puno bolju službu, a samo bi neznatno povećala svoje troškove.¹⁰⁶

Unatoč spomenutim nedaćama mletačka je vojna administracija u Dalmaciji i Boki zadržala organizacijske kapacitete potrebne za ustrojavanje čitavih pukovnija cernida. Suočen s velikom osmanskom prijetnjom početkom ratne sezone 1715. godine providur Emo se, pored ostalih vojnih priprema, okrenuo ustrojavanju pukovnija cernida od starih podanika (*sudditi vecchi, sudditi della vecchia mansione*) na području Zadra, Šibenika, Trogira i Splita. Na svakom je području trebalo ustrojiti po jednu pukovnicu od 600 ljudi raspoređenih u deset satnija, a na šibenskom dvije takve postrojbe jer je, prema providuru, tamo bilo najviše starih podanika sposobnih za vojnu službu.¹⁰⁷ Svaka je satnija trebala imati po jednog kapetana i narednika te dvojicu kaplara, a ti su činovi ponajprije trebali biti popunjeni harambašama (*collocarsi di karambasse*), a potom sposobnijim ljudima s vojničkim iskustvom. Pukovnicom su trebali zapovijedati pukovnik, bojnik i pobočnik (*aggiutante*). Budući da je služba bojnika bila najvažnija za uvježbavanje ljudi, mletačke su je vlasti nastojale popuniti iskusnim vojnicima – na trogirskom području to je bio profesionalni „reformirani kapetan“ Toma Jeličić. Pored uobičajene obuke u korištenju vatrenog oružja, zbog opasnosti od osmanskog konjaništva uvedena je i taktička novost. Naime, čitava se pukovnicu morala obučavati u korištenju „frizijskih konja“ (*cavalli di frisa*), jednostavne naprave najčešće izrađene od unakrsno spojenih zašiljenih drvenih kolaca čija je namjena bila zaustavljanje konjaničkih juriša. Taj zadatak trebao je obavljati bojnik pukovnije. Pored uobičajene obuke po selima, propisano je da se čitava pukovnicu jednom mjesečno mora okupiti na prikladnom mjestu kako bi se obučavala u zajedničkim kretnjama. Tom prilikom, odredio je providur, svim se vojnicima trebalo jednokratno isplatiti 10 soldi iz državne blagajne.¹⁰⁸

Kronični nedostatak profesionalnih postrojbi presudno je oblikovao strategiju providura Ema u vrijeme osmanske ofenzive u ljeto 1715. godine. Naime, profesionalnim postrojbama zaštitio je najugroženije utvrde (Knin i Sinj), nadajući se kako će one izdržati duže negoli logistički sustav očito velike osmanske vojske, a teritorijalne su snage zajedno s nekoliko stotina profesionalnih konjanika činile jedinu pokretnu snagu za suprotstavljanje osmanskim snagama. Odred od 3000 teritorijalaca i 200 profesionalnih vojnika trebao je probiti

¹⁰⁶ HR-DAZD, f. 359, kut. 6, 140-142v.

¹⁰⁷ ...in quello de Sebenico, mà con più proffitto, per esser piu numeroso di ogni altro de sudditi vechhij capaci di tali esercitij... HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 81, 104v-106.

¹⁰⁸ HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 81, 69-69v, 104v-106, 97v.

osmanski obruč oko Sinja u kolovozu i dopremiti pojačanja i pomoć iscrpljenoj posadi.¹⁰⁹ Postrojbe cernida s ovih područja sudjelovale su koncem rata u velikim mletačkim napadačkim operacijama u osmanskoj Albaniji – providur Mocenigo nadao se kako će u tu svrhu skupiti 3000 vojnika cernida.¹¹⁰ O tome koliko je (još uvijek) bilo teško koristiti cernide izvan njihova zavičaja zorno svjedoči podatak o kretanju pukovnije cernida zadarskih otoka koju je 1717. godine predvodio pukovnik Jerolim Soppe Papali. Na dan svog polaska iz Zadra pukovnija je imala 399 vojnika i časnika. Samo pet dana poslije (putovanje je, vjerojatno brodovima, trajalo od 12. do 17. kolovoza), po dolasku u Solin nedostajalo je 37 ljudi (devet posto početnog broja).¹¹¹ Pritom valja imati na umu kako su mletačke vlasti vrlo cijenile cernide tog područja – dvije satnije providur Mocenigo je 1717. godine odabrao za svoju osobnu pratnju.¹¹²

TERITORIJALNA VOJNA ORGANIZACIJA I INTEGRACIJA „NOVIH PODANIKA“

Problem integracije različitih zajednica „novih podanika“, među kojima se posebno ističu one koje su mletački izvori nazivali Morlaci, u ranomodernu mletačku državu i prilagodbe postojećih, ionako kompozitnih, administrativnih obrazaca toj integraciji zasigurno se samo iz uske perspektive što je nameće proučavanje mletačke vojne organizacije ne može ni zahvatiti, a kamoli pokušati objasniti. Uostalom, takav bi zadatak podrazumijevao traženje (više ili manje) preciznog odgovora na pitanje koga je sve i zašto mletačka vlast nazivala *Morlacchi*, a s tim se problemom domaća historiografija, prema sudu autora ovih redaka, još nije na zadovoljavajući način uhvatila u koštac. Bez slojevitog istraživanja o položaju tih zajednica u okviru mletačkog pomorskog imperija koje bi zahvatilo vremenski puno šire razdoblje, njihova se integracija u mletačku vojnu organizaciju može naznačiti tek u grubim crtama.

Nastojeći uoči Morejskog rata uspostaviti svoju kontrolu nad morlačkim zajednicama koje su živjele na mletačkom teritoriju, ali i onima koje su nakon razgraničenja 1671. godine, usprkos tome što su se za vrijeme Kandijskog rata borile na mletačkoj strani, ostale živjeti na periferiji Osmanskog Carstva,

¹⁰⁹ Italija – Archivio di Stato di Venezia (dalje: ASVe), Senato, *Dispacci*: Provveditori da Terra e da Mar (dalje: PTM), b(usta) 383/558., no. 90, 28. studenog 1715.

¹¹⁰ HR-DAZD, f. 1, GPDA, *Dispacci*, Alvise Mocenigo (1717-1720), kut. 1, 116; kut. 2, 130-131, 134.

¹¹¹ HR-DAZD, Fond obitelji Lantana, kut. 2, 45.

¹¹² HR-DAZD, f. 1, GPDA, *Dispacci*, Alvise Mocenigo (1717-1720), kut. 1, 138.

mletačke su vlasti za posrednike u komunikaciji s njima odredile Franju Posedarskog i Julija Soppea (ostarjelog Soppea ubrzo će zamijeniti Šimun Bartolazzi), mletačke veterane s, vrlo izgledno, snažnim utjecajem u lokalnoj sredini, te Stojana Mitrovića i Smoljana Smiljanića, pripadnike morlačkih elita.¹¹³ No, nakon izbijanja otvorene pobune morlačkih zajednica protiv osmanske vlasti (uglavnom u zadarskom zaleđu) te nakon što Stojan i Zaviša Mitrović nisu uspjeli kontrolirati djelovanje vojničkog odreda svog brata Ilije (zbog čega su bili nakratko i internirani u Veneciju), Mlečani su četvorici posrednika u svojoj komunikaciji s Morlacima za nadređenog postavili Ivana Radoša, tada najmoćnijeg i najuglednijeg časnika iz redova lokalne vojničke elite. Njegov zadatak vrhovnog nadzora nad organizacijom dalmatinskih cernida obuhvaćao je i Morlake te je providur Donà bio naredio da ga za svog nadređenog moraju priznavati svi njihovi vođe.¹¹⁴ Tamo gdje kontrolu nad morlačkim pobunjenicima i njihovim ratničkim odredima nisu mogli ostvariti njihovi serdari i ostali vođe Radoš je, makar privremeno, uspio.¹¹⁵

Nema sumnje da se mletačko vojno zapovjedništvo u prvim mjesecima Morejskog rata, prije negoli su u Dalmaciju pristigli značajniji kontingenti profesionalnih postrojbi, moralo u najvećoj mjeri oslanjati upravo na morlačke ratničke odrede, čije je djelovanje s teškoćom nastojalo nadzirati. Koliko je mletačko zapovjedništvo početkom rata u Dalmaciji ovisilo o djelovanju neregularnih morlačkih ratničkih odreda zorno svjedoči činjenica kako su u planiranje velikih ofenzivnih operacija mletačke vojske, pored mletačkih generala i providura, bili uključeni Bartolazzi, Mitrović, Posedarski i Radoš (izgledno je kako su se mletački zapovjednici u svim operacijama koristili lokalnim znanjem morlačkih vođa i posrednicima u komunikaciji s morlačkim zajednicama, slučajeve u kojima se ove pitalo za mišljenje o cilju čitave jedne kampanje izvori više ne bilježe).¹¹⁶ Najbrojniji dio mletačke vojske koja je u zimu 1684. i proljeće 1685. godine neuspješno pokušala osvojiti Sinj činili su upravo Morlaci. Prisutnost različitih ratničkih odreda koje su na pohodima pratile vojsku, a koje su stajale izvan dohvata mletačke administracije (što se u osnovi

¹¹³ Opširnije vidi: N. MARKULIN, *Mletačka vojna organizacija*, 16 – 36.

¹¹⁴ *...apoggiali anco la Sopraintendenza intiera dei Morlacchi, et altri Giurisdittionali di tutta la Provincia accio con la scorta della Sua attitudine, et esperienza apprendino regola, e disciplina... dichiarimo esso... per Sopraintendente de Morlacchi et distrittuali del Contado di Zara, et altre Piazze della Provincia... Dovendo tutti gli altri Capi e direttori delle genti medessime riconoscerlo per superiore... HR-DAZD, F.1, GPDA, kut. 47, 410-410v.*

¹¹⁵ Boško DESNICA, *Istorija kotarskih uskoka 1646-1684*, sv. I, Beograd, 1950., 278 – 281, 283, 333.

¹¹⁶ B. DESNICA, *Istorija kotarskih uskoka*, sv. II, 40.

svodilo na to da nisu primali državnu plaću, kao i na to da mletačke vlasti nisu imale nikakva utjecaja na njihovu unutrašnju organizaciju), za Mlečane nije bila nikakva novost i oni su ih najčešće općenito nazivali „pustolovi“, izvorno – *venturieri*. Vjerojatno je njihov glavni motiv bio sudjelovanje u diobi plijena, a uspjesi takvih odreda mogli su njihovim vođama donijeti odlikovanja, novčane nagrade i posao u državnoj službi. Na takav je način primjerice vlastitu vojničku karijeru u Kandijskom ratu započeo Franjo Fanfonja (*come venturiere con una camerata a proprie spese*),¹¹⁷ a mletački izvori govore i o sličnom putu (*come venturiere*) Šimuna Bartolazzija.¹¹⁸ Također, Ivan Burović, koji će kasnije postati nadintendant čitavog područja Herceg Novog, u opsadi je te važne osmanske utvrde sudjelovao na čelu 360 Peraštana, pri čemu ih je sam opremio i plaćao.¹¹⁹

Nakon neuspješnih pokušaja osvajanja Sinja, unatoč tomu što su nekoliko tjedana poslije (gotovo) bez pomoći profesionalnih snaga neregularne mletačke postrojbe, velikim dijelom sastavljene od morlačkih ratničkih odreda, zauzele Zadvarje, providur Valier je u izvještaju vlastima u Veneciji predložio njihovo organiziranje na način na koji su bile organizirane postrojbe cernida.¹²⁰ Izrazio je svoje nezadovoljstvo pomutnjom i neredom na koji nalikuje mletačka vojska prilikom kampanje (*ora vi v'è nella confusione sregolata, e nell' aggregazione tumultuosa*), zato što je sastavljena od brojnih ratničkih odreda, postrojbi cernida i profesionalnih postrojbi te je taj svoj prijedlog ponovio nekoliko puta.¹²¹ Osim što bi se na taj način morlačke ratničke odrede privelo disciplini i obučavanju u suvremenim vojnim vještinama, što su svi providuri smatrali da je potrebno učiniti, izvjesno je kako bi mletačka vlast tako učvrstila svoju kontrolu nad njihovim djelovanjem i organizacijom.

U razdoblju nakon Valierova providurstva morlački su ratnički odredi nastavili svoje djelovanje, makar su najveći teret uspješne Cornarove ofenzive koja je rezultirala osvajanjem Sinja, Herceg Novog i Knina iznijele profesionalne

¹¹⁷ HR-DAZD, F.1, GPDA, kut. 58, 81-82.

¹¹⁸ HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 57, 120-120v, 168-169, 176, 319-320v.

¹¹⁹ ...ha contribuito piene prove di coraggio alla testa di 360 Perastini senz' alcun Pubblico aggravio... HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 55, 501v.

¹²⁰ *La necessità di valersi molte volte de Morlacchi* (istaknuo N. M.) *in difetto della forza, e nell incontro di questi difficilissimi dirupi impraticabili alle altre Nazioni, m' ha fatto riflettere con osservazioni più accurata ciò, che altre volte accenmai per passaggio, e che dal Eccellentissimo Senato non fu intieramente inteso; che è a dire lo stabilimento d'un Corpo fermo di mille uomini in circa*, (istaknuo N. M.) *che descritti nelle compagnie e regolati con la militare obbedienza nei mesi di giugno, luglio, agosto, e settembre, servissero occorendo in Campagna nella figura e nell' uso, che si pratica in Terra Ferma delle Cernide*. (istaknuo N. M.) HR-DAZD, f. 1, GPDA, *Dispacci*, Pietro Valier (1685-1686), kut. 2, 67-67v.

¹²¹ HR-DAZD, f. 1, GPDA, *Dispacci*, Pietro Valier (1685-1686), kut. 2, 68v-70.

postrojbe. I najuspješniji je mletački providur u Dalmaciji u svojim izvještajima ponavljao misli svojih prethodnika. U jednom je svom izvještaju spomenuo kako bi valjalo popisati sve konjanike Morlake kako bi se mogle ustrojiti postrojbe od 50 vojnika i na taj se način nadati da bi ih se moglo privesti vojničkoj disciplini. Sličnu je metodu predlagao i za morlačko pješaštvo kada je napisao kako bi se od njih trebalo ustrojiti postrojbu po uzoru na cernide (*per l' uso delle cernide*).¹²²

Glavne zadaće morlačkih ratničkih odreda (očito Valierove i Cornarove ideje još nisu bile realizirane) bile su upadi u osmansku pozadinu, mahom Hercegovinu, kako bi razvukli neprijateljske snage te paljenjem i pljačkanjem slabili osmanski ekonomski potencijal i prisiljavali osmanske kršćanske podanike da promjene stranu. Budući da su Stojana Mitrovića, njihova glavnog zapovjednika, odavno vezali uz svoje interese, Mlečani su uglavnom mogli računati na bolju koordinaciju takvih operacija. Nakon njegove smrti mletačke su vlasti kontrolu nad morlačkim ratničkim odredima koje su pustošile neprijateljsku pozadinu nastojale ostvariti na način da im stalno prilikom takvih pohoda pridodaju profesionalne konjaničke postrojbe u čemu su se posebno isticali brigadir Franjo Kruta i (tada) pukovnik Antonio Canaggietti, zapovjednici postrojbi *Croati a cavallo* i talijanskih dragona. Kruta je poginuo prilikom jednog takvog napada na Uskoplje 1693. godine, a otprilike u to vrijeme Canaggiettijeva uloga nadziranja morlačkih ratničkih odreda je i formalno institucionalizirana te je postao njihov nadintendant (*soprintendente del sbarco di qual si sia, e de Morlacchi, ed in particolare delle partite, che si fanno in Mostar*), a poslije i nadintendant svih Morlaka i ostalih stanovnika područja oko rijeke Cetine.¹²³ Do tog vremena mletačke su vlasti razvile nove i novonastalim prilikama prilagodile postojeće administrativne mehanizme kojima su uspjele integrirati osvojena područja i „nove podanike“ u svoj sustav vladavine. Providur Alessandro Molin je 1691. godine postavivši Zavišu Mitrovića i Božu Milkovića za serdare precizno definiranog gornjeg (*parte superiore*), odnosno donjeg dijela (*parte inferiore*) zadarskog *contada* odredio njihove ovlasti i dužnosti u odnosu spram tamošnjeg stanovništva i mletačkih vlasti.¹²⁴ Na zadarskom području koje se znatno proširilo mletačkim osvajanjima unutrašnjosti te na kojem su morlačke zajednice bile najbrojnije i najbolje organizirane, isti je providur te godine za pukovnika čitavog područja, sa zadaćom uvježbavanja i ustrojavanja

¹²² IT-ASVe, PTM, b. 353, 16. lipnja 1686.

¹²³ Za navedeni citat: HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 60, 286v-287. Za ostalo: kut. 64, 424v; kut. 65, 68-68v.

¹²⁴ HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 57, 173-174v.

cernida, postavio Franju Posedarskog koji je u vojnim pitanjima bio nadređen serdarima.¹²⁵ Proces integracije nastavljen je i za providurstva Daniela Dolfina, kada se radilo na raspodjeli zemljišta i sređivanju poreznih davanja.¹²⁶ Te su mjere, a slične su otprilike u isto vrijeme provođene diljem novoosvojenih krajeva, imale kumulativni učinak integriranja Morlaka i ostalih „novih podanika“ u mletačku teritorijalnu vojnu organizaciju.

No, sudeći prema izvještajima i stvarnim potezima mletačkih zapovjednika iz doba Drugog morejskog rata, veliki dio zajednica „novih podanika“, među kojima i morlačkih, nije do kraja bio integriran u mletačku teritorijalnu vojnu organizaciju u Dalmaciji. Tako je već spomenuta uredba providura Ema o ustrojavanju i uvježbavanju pukovnija teritorijalaca po područjima sadržavala odredbu prema kojoj se to odnosi isključivo na „stare podanike“. Upravo te su snage činile najbrojniju pokretnu snagu mletačke vojske u ljetnoj osmanskoj ofenzivi 1715. godine kada je većina profesionalnih vojnika bila raspoređena u najugroženije utvrde. U jeku opsade Sinja izvještaji providura Ema redovito su spominjali neizvršene zadaće koje su bile povjerene stanovnicima iz unutrašnjosti pokrajine (nisu dovoljno dugo štitili klance na Dinari, nisu izvršili naredbe o uništavanju preostale hrane i krmiva, bez odobrenja su napustili uzvišenja pred sinjskom i vrličkom utvrdom...).¹²⁷ U izvještajima je na nekoliko mjesta ponovio razmišljanje kako se jedino stanovnici otoka i obale mogu podvrgnuti vojničkoj disciplini (što, dakako, ne znači da je tomu uistinu bilo tako) te kako su stanovnici unutrašnjosti manje sposobni od prvih od kojih se jedino mogu ustrojiti pukovnije te na taj način koristiti uz bok profesionalnim postrojbama.¹²⁸

Ipak, Mlečani su i dalje pokušavali integrirati morlačke zajednice u svoju teritorijalnu organizaciju. U proglasu providura Ema iz 1715. godine koji je morao biti publiciran u svim krajevima države (*in tutti li contadi, e teritorij*) stoji kako, unatoč državnim odredbama, postoje nepravilnosti u organizaciji krajini (*qualche disordine rimarcabile praticato dalle Craine*) te je naredio da svi Morlaci trebaju služiti pod stjegovima pod koje su okupljeni, odnosno upisani (*che tutti*

¹²⁵ HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 57, 164-164v.

¹²⁶ T. MAYHEW, *Dalmatia between Ottoman and Venetian Rule*, 74, te potanko o mletačkoj teritorijalnoj i administrativnoj reorganizaciji zadarskog *contada*, 141 – 185.

¹²⁷ IT-ASVe, PTM, b. 383, no. 62, 19. srpnja; no. 63, 24. srpnja; no. 66, 6. kolovoza.

¹²⁸ *È disgrazia non poter appoggiarli con poca Milizia pagata, per far altro con un grosso Corpo di Littorali in qualche Posto vantaggioso...di tante Popolazioni appena i Littorali possono ridursi a qualche spezie di disciplina... IT-ASVe, PTM, b. 383, no. 65, 31. srpnja; Qualche numero non però senza fatica, e studio dei Littorali, come meno indocili, potrà forse incorporarsi fra i nostri Battaglioni con buon successo, e a ciò miravano le mie applicazioni nel principio della scorsa Campagna, formando coi Pubblici assenti Reggimenti dai Contadi Inferiori... IT-ASVe, PTM, b. 383, no. 91, 28. studenog.*

li *Morlacchi debbano stare raccolti sotto le Bandiere nelle quali sono compresi*).¹²⁹ Odatle proizlazi da su nepravilnosti ponajviše bile uzrokovane prelaskom stanovnika jednog područja u drugo te služenjem u postrojbama ustrojenim od stanovnika drugog područja. Na taj problem upućuje još jedan sličan proglas (iz 1716. godine) providura Ema u kojem je napisao kako propisi nalažu da ljudi jednog područja ne smiju prelaziti na drugo te kako se Morlaci već upisani pod svoj stijeg ne smiju, pod prijetnjom različitih kazni, uključivati u postrojbe drugog.¹³⁰ U drugoj fazi rata stanovništvo unutrašnjosti organizirano u postrojbe koje mletačka administracija umjesto cernide naziva „krajine“ aktivnije sudjeluje u ratnim operacijama. Najveći uspjeh polučili su boreći se uz bok profesionalnim konjanicima u bitci kod Livna 1717. godine.¹³¹

Državna je administracija do tog vremena ostvarila relativno veću razinu kontrole nad djelovanjem morlačkih ratničkih odreda. U nastavku proglaša iz 1715. godine Emo je naredio kako Morlaci ni u malom ni u većem broju ne smiju odlaziti u pljačkaške pohode u osmanske krajeve bez dozvole svojih vođa, a ovi bez dozvole providura kojem su prilikom traženja dopuštenja za takve pohode morali podnijeti precizan izvještaj o broju osoba koje se namjeravaju uključiti u njih te o planiranom cilju pohoda. Kazna za prijestupnike iznosila je 25 dukata po osobi i gubitak čitavog plijena.¹³²

Treba, najzad, spomenuti kako je mletački zapovjednik feldmaršal von Schulemberg u svom planu temeljite reorganizacije mletačke vojske računao da će iz „svih krajini“ (*da tutte le Craine* – ovdje očito u širem značenju od do sada korištenog) moći organizirati 4000 pješaka i 1000 konjanika „na način cernida“ (*sul titolo di cernide*). Nadalje, primijetio je maršal, tako će se moći primorati Morlake na obranu vlastite zemlje postojanošću, vrlinom „koja nije svojstvena ovim ljudima“.¹³³

¹²⁹ HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 81, 41-41v.

¹³⁰ *...che le genti d'un Territorio non dovessero trasferirsi nell' altro e che le persone de Morlacchi che fossero già descritte sotto ad' una bandiera non dovessero aroularssi sotto quella d' altri Capi...* HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 80, 42v-43.

¹³¹ HR-DAZD, f. 1, GPDA, *Dispacci*, Alvise Mocenigo (1717-1720), kut. 1, 93-99.

¹³² *Non dovrà poi alcuno de Morlacchi, ne in poco, ne in grosso numero portarsi in partita, ò sia per bottinare nel Paese Turchesco senza permissione de loro Capi, e questi parimente saranno tenuti di non accordarglieli se prima non haveranno conseguito l' assegno della nostra Carica... notizie del numero delle persone, e del luoco, ove havessero disegno di passare, e d' inoltrarsi...* HR-DAZD, f. 1, GPDA, kut. 81, 41-41v.

¹³³ *...et in tal guisa si potrebbero costringere li Morlacchi a difendere il proprio Paese con costanza virtu non naturale in quella gente...* IT-ASVe, *Dispacci dei Capi da Guerra, Dispacci dello Schulemberg*, 8. lipnja 1722.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Zaključno se može ustvrditi kako je Mletačka Republika svoju teritorijalnu vojnu organizaciju u Dalmaciji i Boki ustrojila koristeći postupke i obrasce koje je puno prije oblikovala i primijenila na svom talijanskom kopnenom posjedu, uz napomenu kako su lokalne prilike uvjetovale i njihovu prilagodbu. Nadalje, usporedno korištenje profesionalne vojske i teritorijalne milicije u europskim okvirima nije bilo izuzetak. Od postrojbi ustrojenih na dva različita organizacijska modela bile su u pravilu sastavljene sve tadašnje europske vojske. Mletačka teritorijalna vojna organizacija u Dalmaciji i Boki velikim se dijelom preklapala i s administrativnim mehanizmima kojima su središnje vlasti nastojale u svojoj pomorski imperij integrirati brojne zajednice koje su u promatranom razdoblju počele priznavati mletački suverenitet te su neke njezine strukture bile mjesta na kojim su se vrlo uočljivo doticali i preklapali interesi središnjih vlasti i lokalnih elita. U dva posljednja mletačko-osmanska rata ove su postrojbe imale važnu ulogu. Ipak, treba istaknuti kako su one, suprotno rezultatima većine dosadašnjih domaćih historiografskih istraživanja o mletačko-osmanskim ratovima, služile gotovo isključivo kao pomoćna borbena snaga, što, dakako, ne umanjuje njihovu vojničku ulogu u mletačko-osmanskim ratovima.

Nikola MARKULIN

VENETIAN TERRITORIAL MILITARY ORGANISATION
IN DALMATIA BETWEEN 1684 AND 1718

SUMMARY

In the paper, based on sources – written documents of Venetian military administration, the author analyses Venetian territorial military organisation in Dalmatia (and Boka) in the period between the beginning of the Morean War and the end of the Second Morean War. The author analyses original material within the context of the results of modern historiography regarding early modern European warfighting. In wars fought against the Ottomans, in addition to professional units, in the organisation of which the state relied on military entrepreneurs, Venetian Republic defended its eastern Adriatic lands by the help of territorial militia units, which are in sources referred to as *cernides*, borderland units and *ordinanzas*. Though these were only auxiliary combat units, they facilitated Venetian victories on Dalmatian battlefield to a high extent. Furthermore, Venetian territorial military organisation in Dalmatia and Boka overlapped to the most part with administrative mechanisms through which central authorities endeavoured to integrate into their maritime empire numerous communities, which had in the studied period begun to acknowledge Venetian sovereignty. Several of its structures were thus points where interests of central authorities and local elites evidently came into contact and overlapped.

Keywords: Venetian territorial military organisation; *cernides* and borderland units; Dalmatia; Morean War; Second Morean War.

